

IRENA SMETONIENĖ

440

KALBOS NORMOS PRAKTIKA

MOKOMOJI KNYGA

VILNIAUS
UNIVERSITETO
LEIDYKLA

2019

Apsvarstė ir rekomendavo spausdinti

Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto taryba (2019-06-28, protokolo nr. 180000-TP-6)

Recenzavo:

Prof. dr. Albinas Drukteinis (Klaipėdos universitetas)

Dr. Eglė Gudavičienė (Vilniaus universitetas)

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės
Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

ISBN 978-609-07-0279-6 (skaitmeninis PDF)

© Irena Smetonienė, 2019

© Vilniaus universitetas, 2019

Turinys

Pratarmė / 3

Leksika / 4

Žodžių daryba / 13

Morfologija / 18

Sintaksė / 24

Linksniai / 24

1. Vardininkas / 24
2. Kilmininkas / 25
3. Naudininkas / 25
4. Galininkas / 27
5. Įnagininkas / 27
6. Vietininkas / 28

Prielinksniai / 32

1. Ant / 32
2. Apie / 33
3. Aplink / 33
4. Atgal / 34
5. Dėka / 34
6. Dėl / 34
7. Į / 34
8. Iki / 35
9. Iš / 35
10. Nuo / 35
11. Pas / 36
12. Per / 36
13. Po / 37
14. Prie / 37
15. Prieš / 38
16. Pro / 38
17. Su / 38
18. Tarp / 39
19. Ties / 39
20. Už / 39
21. Virš / 40

Dalyviai, pusdalyviai, padalyviai ir kitos sintaksinės konstrukcijos. Sakinių jungimas / 41

Dalyvis / 41

Padalyvis / 42

Pusdalyvis / 42

Sakinių sujungimas / 43

Vietoj pabaigos / 46

Pratarmė

Ši mokomoji priemonė skirta tiems, kurie klauso kalbos normos istorijos, teorijos ir praktikos paskaitų, nes čia sudėta tai, kas yra tų paskaitų tąsa. Per paskaitas jūs girdėsite, kokių esama požiūrių į normą, kas ta norma yra, kaip ji veikia ir pagaliau kas ją nustato. Mes kalbėsime apie norminamuosius leidinius, norminimo institucijas, normos istoriją ir teoriją, norminimo principus, norminimo laipsnius ir t. t. Taigi, visi teoriniai ir probleminiai dalykai išaiškės per paskaitas, o su šia knyga mes bendrausime kitaip: trumpai pasikartosime jums jau žinomus dalykus ir, remdamiesi jūsų jau turimomis žiniomis apie kalbos sistemą, užduotyse ieškosime normos neatitinkančių faktų ir juos keisime norminiais, atsižvelgdami į galimą kontekstą ir situaciją. Glaustoje teorijoje jūs rasite tik labai aiškius faktus, o galimi vartosenos niuansai slypi užduočių sakiniuose – dėl jų ir diskutuosime, ieškosime bendro sprendimo ir motyvų. Atkreipiu dėmesį, kad čia pateikta informacija bus kiek kitokia, negu įprasta pateikti panašiuose leidiniuose – stengiasi parodyti ne pačią klaidą (išskyrus leksiką ir verbalus), o parodyti, kokia turi būti norminė vartoseną. Netaisyklingus pavartojimo atvejus rasite tik užduotyse. Taip norėjau išvengti besaikio klaidų akcentavimo ir, kartais, pačių klaidų mokymo.

Visada išgirstu klausimų: „Kam mums reikia tos normos mokytis?“, „Argi gimtakalbiai gali daryti klaidų?“, „Taisyklingumas yra mūsų kalbininkų išmonė“ ir t. t. Apie tai išgirsite per pačią pirmą paskaitą, o tiems, kurie sklaidys tik šios elektroninės mokomosios priemonės puslapius, pacituosiu vokiečių pedagogo ir rašytojo Dietricho Schwanitzo knygos „Ką turi žinoti kiekvienas išsilavinęs žmogus“ mintį: „...bet ir gimtosios kalbos reikia mokytis, ir tam tenka skirti didumą vokiečių kalbos pamokų. Pirmučiausia ir svarbiausia išmokti tai, ką šneki, išdėstyti raštu. Kaip žinia, rašytiniam tekstui privalu kur kas labiau paisyti logikos, minčių nuoseklumo, sintaksės taisyklių, kompozicijos dėsnų, sakinių tarpusavio ryšio ir argumentacijos. Kad įgustum šitaip rašyti, reikia be galo daug dirbti.“

Dėkoju Lietuvių kalbos katedros kolegoms, recenzentams prof. dr. Albinui Drukteiniiui (Klaipėdos universitetas) ir dr. Eglei Gudavičienei (Vilniaus universitetas) už pateiktas pastabas, pasiūlymus, kurie leido priemonės tekstą padaryti dar geresnį ir aiškesnį.

Leksika

Leksika yra judriausias kalbos sluoksnius. Jis greičiausiai reaguoja į bet kokius visuomeninio gyvenimo judesius. Kalbos pokyčiams turi įtakos ne tik naujosios technologijos, bet ir integracijos į Europos Sąjungą procesas, geopolitiniai pokyčiai, tarptautinės informacijos mainai, suaktyvėję tarptautiniai ryšiai, tarptautinis bendradarbiavimas ir t. t. Globalizacijos sąlygomis išryškėjo esminių lietuvių ir kitų kalbų santykio pokyčių. Tad nenuostabu, kad kalbėti apie leksikos kodifikaciją nėra taip paprasta. Tuo labiau, kad nusižiūrėti į kitų šalių praktiką irgi nėra lengviausias kelias. „Vienose kalbose (pvz.: anglų, danų, italų) skolinių plitimas nevaržomas, kitose (pvz.: prancūzų, čekų) – skolinių stengiamasi atsakyti arba bent jau riboti jų vartojimą. Čia daliai skolinių ieškoma atitikmenų (ekvivalentų): kuriama (dažnai – remiantis šaltinio motyvacija) vienažodžių naujadarų, sudėtinių pavadinimų, modifikuojamos senų žodžių reikšmės. <...> „Remiantis penkių šimtmečių leksikos gryninimo tradicijomis, naujųjų skolinių plitimą lietuvių kalboje, kaip ir kai kuriose kitose Europos kalbose, pvz.: prancūzų, vokiečių, čekų, slovakų, bulgarų, latvių, tradiciškai stengiamasi riboti. Daliai jų ieškoma atitikmenų“ (Girčienė 2012: 31).

Tradiciškai leksika skirstoma į dvi dalis: sava ir skolinta. Šią nuostatą diegia mokykla. Normos požiūriu, tarsi sava būtų normiška, o skolinta – nenormiška. Tačiau taip nėra. Ši skirtis, nors ir logiška, nėra tokia gryna, kaip atrodo iš pirmo žvilgsnio. Pirmiausia, kaip vertinti faktą, kad savoje leksikoje yra daugybė skolinių, kuriuos mes laikome savais, iš jų daromės naujus žodžius. Tokių skolinių ne tik vartojame seniai (*popierius, kaspinas, gatvė* ir t. t.), bet ir adaptavę priėmėme į savo aktyviają leksiką pastaraisiais dešimtmečiais (*kompiuteris, internetas, kaštai* ir daug kitų sričių terminijos). Tiek seniesiems, tiek naujesiems skoliniams įsitvirtinti leido ir istorinės aplinkybės, ir nepaprastai greitas gyvenimo tempas. Nors jau ne vieną dešimtmetį specialistai stengiasi periodiškai leisti žodynus, žinytus ir kitais būdais tvarkyti savo srities terminiją, ne visiems svetimiams žodžiams pavyksta laiku pasiūlyti atitikmenį arba atitikmuo neprigija (pvz., *vaizduoklis, byla, kruopainis, daugiaryžis* ir t. t.).

Apie šią problemą ir apie XIX bei ankstesnių amžių šviesuolių pastangas rasti skoliniams lietuviškų atitikmenis, bus kalbama per paskaitas, tad dar apie antrąją leksikos dalį – skolinius. Atkreiptinas dėmesys, kad kai kuriuose šaltiniuose šalia termino skolinys sinonimiškai vartojamas ir kitas – svetimybė. Esama mokslininkų, kurie laikosi tokios gradacijos: skolinys – bet kuris skolintas žodis, svetimybė – neigiamai kodifikuotas skolinys, o pačios svetimybės dar skirstomos smulkiau į barbarizmus, hibridus, semantizmus ir vertinius arba vertalus (apie pastarųjų terminų vartoseną kiek vėliau). Čia pasirinktas trumpesnis kelias: skoliniai ir neigiamai kodifikuoti (neteiktini) skoliniai.

Tarptautinius žodžius mokykla tradiciškai priskiria skoliniams, tačiau sakoma, kad jie esą geri skoliniai: juos vartoja ir kitos kalbos, daugelis jų ateina iš klasikinių kalbų, o iš jų atėję žodžiai yra vertinami kitaip negu iš kitų kalbų. Kyla klausimas, kodėl tuomet mes jų nelaikome sava leksika? Kuo, pavyzdžiui, *telefonas* skiriasi nuo *knygos*? Mokslininkai (Jonikas: 1972, Palionis: 1979, Zinkevičius: 1990, Klimavičius: 2002, Jakaitienė: 2018) rašo apie tam tikrus kalbos raidos periodus: vieni tai sieja su istoriniais virsmis, kiti su reikšmingais kalbai leidiniais. Vadinasi, galima sutarti ribą, nuo kurios tarptautiniai žodžiai ir iki tos ribos (istorinės, politinės, norminamosios) į aktyvią vartoseną įtraukti skoliniai laikomi sava leksika, o nuo tos ribos – naujaisiais skoliniais arba neologizmais (apie tai šiek tiek vėliau).

Normos požiūriu daug aktualesnė yra kita problema – tarptautinių žodžių reikšmių kaita, tarptautinio žodžio skirtingose kalbose reikšmės adekvatumas:

1. Tas pats tarptautinis žodis vienose kalbose gali turėti vienas, kitose – kitas reikšmes. Pavyzdžiui, tarptautinio žodžio *avarija* įprasčiausios lietuviškos reikšmės yra dvi: 1. eismo nelaimė; 2. kurio nors įrenginio ar prietaiso staigus gedimas. Prancūzų kalboje šio žodžio atitikmuo yra *accident* (arba *panne*), nes prancūziškai *avarie* – tai gedimas tik kalbant apie maisto produktus. Vandens sporto mėgėjai žino, kas yra anglų kalbos kilmės žodis *skuteris* (angl. *scooter*) –

tai 'vandeniui slystanti vienvietė motorinė valtis'. Prancūzų kalboje *scooter* reiškia *motoroleris*. Lietuvių kalboje šiandien irgi dažniausiai kalbame apie motorolerį. Lotynų kalbos kilmės žodis *tabletė* 'presuotų vaistų ritinėlis' į lietuvių kalbą, manoma, pateko iš prancūzų kalbos. Nors prancūzai vaistinėms terminą *tablette* žino, bet tabletę mums įprasta reikšme linkę vadinti *comprimė*. Žodis *tablette* ypač gyvas saldumynų mėgėjų kalboje, jis reiškia – 'šokolado plytelė'. Lotynų kalbos kilmės žodis *torpeda* 'savaeigis sviedinys' lietuvių kalboje pirmiausia asocijuojasi su karybos terminija, o prancūzų kalboje šia reikšme vartojamas žodis *torpille*. Terminas *torpėdo* prancūzų kalboje reiškia 'atviras lengvasis (dažniausiai lenktyninis) automobilis' (Rudaitienė: 2014, 113). Taigi, tarptautinio žodžio reikšmė gali nesutapti su mums žinoma reikšme – ir kaip tuo atveju elgtis kalbos vartotojui, verčiančiam iš konkrečios kalbos konkretų tekstą ir norinčiam palikti tarptautinį žodį?

2. Žodžių reikšmių kitimas yra dar vienas leksikos raidos bruožas. Žodžių reikšmės tai paplatėja, tai susiaurėja, tai perkeliamos iš vienos sąvokos sferų į kitą, tai įgauna kitokių stilistinių niuansų. Tas pats vyksta ir su mūsų jau vartotais tarptautiniais žodžiais: jiems suteikiamos naujos, mums neįprastos reikšmės, pastaruoju metu paremtos atitinkamų anglų kalbos žodžių reikšmėmis. Pagal lietuvių kalbos normas *deleguoti* (lot. *delegare*) galima tik asmenis, bet ne funkcijas, pareigas, kompetenciją, teises, atsakomybę ir kt. Vadinasi, tarptautinis žodis *deleguoti* ir jo vediniai turėtų būti nevartojami su žodžiais, nereiškiančiais asmens. Tačiau pastaruoju metu šis žodis vis dažniau vartojamas reikšmėmis 'suteikti, perduoti' (pvz.: *Apskričių reforma vykdoma skubotai, neaišku, kokios funkcijos deleguotos savivaldybėms. Ministerijų vadovai turi jausti atsakomybę už gerą visos ministerijos darbą, nes jiems deleguota šita funkcija*). Dar vienas pavyzdys: tarptautinis žodis *produktas*. Žodžio *produktas* (lot. *productus* – *pagamin-tas*) DLKŽ teikiamos reikšmės: 1. daiktas kaip žmogaus darbo vaisius, gaminys; 2. valgomas gaminys; 3. medžiaga, gaunama arba atsiranda iš kitos. Tokios pat reikšmės rodomos ir LKŽ. Pastaruoju metu šis žodis ima stumti lietuvišką *kūrinys* (pvz.: *Jie [aktoriai] nuoširdžiai ir sunkiai dirbdavo visą savaitę, todėl parengdavo gerą produktą. Knygų mugėje unikalus produktas – knyga slaugantiems ligonius namuose.*) Įvairios paslaugos taip pat vadinamos produktais (pvz.: *Keliauja įvairaus amžiaus žmonės, mes jiems pritaikome produktus, per produktus sudominame žmones keliauti.*). Net ir žmogus pavadinamas produktu (pvz.: *Abi mūsų dukterys – angliškos kultūros produktas. Britai plaukikę R.M. mato kaip savo produktą*) (pavyzdžiai iš Rudaitienė: 2014, 115-116). Kaip vertinti tokias semantines slinktis normos požiūriu?
3. Atkreiptinas dėmesys, kad dalis tarptautinių žodžių lietuvių kalboje turi lietuviškų atitikmenų, tad, atsižvelgiant į kontekstą, pavyzdžiui, mokyklai skirtuose vadovėliuose, publicistikoje, mokslo populiarinamojo postilio tekstuose, gali būti teikiama pirmenybė atitikmeniui: „jei turima lietuviškų atitikmenų, patariama geriau juos vartoti, nors pačių tarptautinių žodžių niekas nedraudžia“ (Mikulėnienė: 2005). Tai būtų: *akiratis* – *horizontas*, *išraiška* – *ekspresija*, *lingvistika* – *kalbotyra*, *vandenynas* – *okeanas* ir t. t. Tačiau reikia įsidėmėti, kad tarptautinis žodis ir lietuviškas nėra sinonimai: *okeanologija* ar *vandenologija*?

Skolinius, kurie atsiduria už normos ribų, įprasta skirstyti į barbarizmus, semantizmus, hibridus ir vertalus:

1. **Barbarizmais** arba neteiktinomis svetimybėmis, nenorminiais skoliniais laikytini tokie skoliniai, kuriems lietuvių kalboje yra savas atitikmuo. Pavyzdžiui, „Kalbos patarimų“ 4 knygelėje „Leksika: 1. Skolinių vartojimas“, rašoma, kad „Neteiktina svetimybė čia laikomas iš kitos kalbos atėjęs žodis, prieštaraujantis bendrinės kalbos normoms ir turintis taisyklingą lietuvišką atitikmenį, pvz.: *hardas*, *hard diskas* svet. ntk. = inform. standusis diskas“.
 - Dalis tokių skolinių yra labai seni, dabar jau retai bevartojami net šnekamojoje kalboje, pavyzdžiui: *abažūras* (lempos gaubtas), *ermyderis* (triukšmas; sambrūzdis, maišatis), ir t. t.

- Dar kiti buvo vartojami lokaliai tik tam tikroje tarmėje, todėl daugeliui nežinomi ir nesu-
prantami: *apcūgos* (žnyplės), *zomatas* (akmeninė tvora), *šuleris* (sukčius, apgavikas) ir t. t.
 - Dalis jų turi lietuviškus atitikmenis, bet išliko ir tebevartojami šnekamojoje kalboje arba
laisvuosiuose stiliuose: *fara* (žibintas), *adijalias* (apklotas), *baronka* (riestainis), *bliūdas* (du-
buo), čipsai (traškučiai) ir t. t.
 - Dalis turi lietuviškus atitikmenis, tačiau norma dar nėra nusistovėjusi, todėl vartojami pra-
maišiui: šampinjonas – *pievagrybis*, *blogas* – *tinklaraštis*, *mufinas* – *keksiukas*, *autletas* – iš-
parduotuvė ir t. t.
2. **Semantizmai** – savi žodžiai, tam tikruose kontekstuose pavartojami svetima, anksčiau netu-
rėta reikšme arba keliomis reikšmėmis. Tai sunkiausiai normos požiūriu pasveriami faktai,
nes svetimumą, taip kaip neteiktinų skolinių atveju, įžiūrėti nėra lengva – žodis savo forma ir
kai kuriais vartosenos atvejais juk lietuviškas. Semantizmų atsiradimo priežastys gana įvai-
rios, bene dažniausiai akcentuojamos šios:
- Kalbų kontaktai. Verčiant iš vienos kalbos į kitą, žodžių reikšmės perkeliamos į kalbą, kuriai
tos reikšmės nėra būdingos, pvz.: *Myliu pramogą, į kurias susirenka daug jaunimo. Grūdų
derlius šiomet tikrai aukštas.*
 - Kalbos jausmas. Ne kiekvienas kalbėdamas jaučia, kurio žodžio reikšmė teisinga, o kuri sve-
tima, nebūdinga. Pavyzdys iš vienos radijo pokalbių laidos: *Tai tu pravėrei tuos paukščiuko
narus ir įlašinai vandens?*
 - Tarminiai žodžiai. Peržengę tarmės ribas, žodžiai imami vartoti tos tarmės atstovams visi-
škai nebūdinga reikšme, pvz.: žodis *aplamai*. Rytų aukštaičiams „aplamai“ reiškia „sujauk-
tai, netvarkingai“, o žemaičiams – „kvailai“. Senųjų raštų žodis „tūlas“ reiškia „dažnas, ne
vienas, daug kas“, o štai A. Baranausko „seniau miškai mylėta, tūlon giesmėn dėta“ reiškia
„dažnon“, tačiau šiandieninėje kalboje vartojamas reikšme „kažkoks, kažkuris“ – ji laikoma
nenormine.

Tačiau vertinti semantizmus ne taip paprasta, nes žodžių reikšmės keičiasi, plėtojasi, todėl nelen-
gva nustatyti to reikšminio kitimo pobūdį ir leistinas ribas. Dažnu atveju normos nustatymas reika-
lauja kognityvinių tyrimų, kurie galėtų parodyti, ką kalbėtojas turėjo galvoje, kai pavartojo šią, o ne
kitą reikšmę.

3. **Hibridais** laikomi žodžiai, turintys iš kitų kalbų pasiskolintų darybos dėmenų (šaknį, prieš-
dėlį, priesagą ar kamieną), pvz.: *klasteruoti* hibr. vngt. – grupuoti. Iš tarptautinių žodžių pasi-
daryti vediniai hibridais nelaikomi. Šie dariniai yra darybos problema, o apie žodžių darybos
normas bus kalbama atskirai.
4. **Vertalai/ vertiniai**. Dar viena grupelė žodžių, kuriems apibūdinti skirtinguose darbuose ga-
lima rasti skirtingus terminus. Kai kuriose mokomosiose priemonėse, VLKK tinklalapyje
neigiamai kodifikuoti versti žodžiai vadinami vertiniais. Mūsų universitete (ne)normiškumui
žymėti vartojami atskiri terminai: išversti žodžiai, prigiję lietuvių kalboje (pvz., *pasaulėžiūra*,
įtaka ir t. t.), vadinami vertiniais (apie juos jūs kalbėjote per leksikos paskaitas ir seminarus),
neigiamai kodifikuoti – vertalais. Kaip ir semantizmai, formaliai jie tik atrodo lietuviški, ta-
čiau savo esme neatitinka lietuvių kalbos nei leksikos, nei žodžių darybos, nei gramatikos
normų, paprastai neturi nė vienos norminės lietuviškos reikšmės. Apie vertalus galima kalbėti
keliais pjūviais:
- Vienažodžiai vertalai, pvz.: *gerbūvis*, *stovis*, *lygsvara*, *savistovus*, *išsireiškimas*, *neužilgo*, *žin-
geidus*, *dresiruoti*, *principiniai*, ir t. t.
- ir

- Daugiažodžiai vertalai, pvz.: *kaip nekeista, kas liečia, kažkiek tai, kaip taisyklė, jis pas save, ir taip, taip vadinamas, nešti atsakomybę, turėti gerą laiką* ir t. t.

Galimas kitas kalsifikavimo pagrindas:

- Ištininiai vertalai, pvz.: *neužilgo, kas liečia, vietoj to, o taip pat* ir t. t.
ir
- Daliniai vertalai, pvz.: *atžymėti, prailgintojas* ir t. t. – kai netinkamai išversti tik vienas ar keli žodžio afiksai arba daugiažodžio posakio vienas žodis. Šių žodžių šaknys nėra verstos, o verstas tik afiksas, kuris konkrečiam žodžiui netinka.

Dalinius vienažodžius vertalus paranku aptarti būtent pagal afiksus:

- priešdėliniai vertalai: *atkoreguoti* (r. (pa)koreguoti), *atredaguoti* (r. (pa)koreguoti), *išskirti* (r. (pa)skirti), *pašalinis* (vaistų poveikis) (r. šalutinis), *prabėgti* (r. nubėgti) ir t. t.
- priesaginiai vertalai: *purškėjas, skiedėjas, niekadėjas, balintojas, ryškintojas, atsakovas, dresiruoti, intelektualinis* ir t. t.
- kelių afiksų vertalai: *prailgintojas, atskiedėjas, autoatsakovas* ir t. t.

Daugiažodžių vertalų taip pat vienas kuris žodis, paprastai veiksmažodis, vartojamas nebūdinga reikšme, pvz.: *atidaryti akis* (=atmerkti akis, atsimerkti), *atidaryti čiaupą* (=atsukti čiaupą), *dėti(s) suknelę, švarką, paltą, apsiaustą* ir pan. (r. „vilkėti(s) suknelę, švarką, paltą, apsiaustą ir pan.“), *išpildyti planą* (=įvykdyti planą), *nuimti draudimą, apribojimus, sankcijas, muitus* ir pan. (=panaikinti draudimą, apribojimus, sankcijas, muitus ir pan.) ir t. t.

Turbūt nesuklysimė pasakę, kad kasdien į kalbą ateina naujų žodžių. Dažniausiai jie ateina iš kitų kalbų kartu su nauju daiktu, reiškiniu, įvykiu. Vieniems savo srities specialistai iš karto randa atitikmenis (*playlistas – grojaraštis, segwėjus – riedis*), antri išverčiami (*pelė, povakaris*) treti tik adaptuojami mūsų kalboje (*failas, butikas, kapučinas, kroksai, hitas, sušis*), o kai kurie bent kurį laiką vartojami originalo forma (*facebook, netbook, media art*). Norint tai norminti, būtina nusistatyti norminimo principus – aiškiai pasakyti, kam ieškome atitikmenų, ką ir kaip verčiame, ką pritaikome savo kalbos sistemai, ką paliekame originalius. Tokie naujųjų skolinių norminimo principai Valstybinės lietuvių kalbos komisijos paskelbti 2007 metais:

BENDRIEJI NAUJŪJŲ SKOLINIŲ NORMINIMO PRINCIPAI

1. Naujojo skolinio samprata

Normintinais naujaisiais skoliniais laikomi svetimos kilmės autentiškos ar sulietuvinotos formos žodžiai, pastovios reikšmės žodžių junginiai ar žodžiais virtusios raidinės santrumpos, kurie pastaraisiais dešimtmečiais yra atėję ir dabar ateina į lietuvių kalbą dėl poreikio įvardyti nežinomą, naują realiją ar sąvoką ir kuriems skolinimosi metu lietuvių kalboje nėra atitikmens, pavyzdžiui: *konversai* ‘tokie batai’, *klasteris* ‘tokia verslo grupė’, *tamagočis* ‘toks elektroninis gyvūnėlis’, *haute couture* ‘aukštuomenės mada’, *sms* ‘mobiliojo telefono elektroninė žinutė’.

Prie naujųjų skolinių priskiriami ir iš dalies nežinomus dalykus įvardijantys skoliniai, kurie neturi visiškai tapačios reikšmės atitikmens, pavyzdžiui: *kileris* ‘profesionalus samdomas žudikas’, *moderatorius* ‘tam tikras laidos ar diskusijos vedėjas’.

2. Normintinių naujųjų skolinių atranka

Duomenys norminamosioms rekomendacijoms renkami iš viešosios rašytinės vartosenos. Specifinės vartosenos žodžiai (žargonybės, profesionalizmai, specialieji terminai), nepretenduojantys į viešąją vartoseną, normintinais naujaisiais skoliniais nelaikomi [1].

Rengiant oficialią skolinių norminamąją priemonę (dažniausiai – nevirtotinių skolinių sąrašą), atrenkami dažnesnės vartosenos skoliniai, tačiau kad būtų užtikrintas didesnis norminamojo darbo poveikumas, gali būti teikiamos rekomendacijos ir dėl pavienės vartosenos skolinių.

Keliose didžiosiose (anglų, vokiečių, prancūzų, rusų) kalbose vartojami naujieji skoliniai, forma priderinti prie lietuvių kalbos rašybos ir morfologijos sistemos, yra naujieji tarptautiniai žodžiai, todėl laikomi norminiais, pavyzdžiui: *britpopas, parmezanas, gnočiai, karambola*. Tačiau, atsiradus tinkamų lietuviškų jų atitikmenų, vartojimo rekomendacijose pirmenybė teiktina pastariesiems. Norminiais laikomi ir nekaitomiems tarptautiniams žodžiams įprastus baigmenis turintys naujieji skoliniai, pavyzdžiui: *aikido* ‘japonų saviginos rūšis’, *espresso* ‘tokia stipri itališka kava’

Iš klasikinių kalbų šaknų sudaryti skoliniai, ypač jei lietuvių kalboje jau esama tarptautinių žodžių žodynuose fiksuotų žodžių su ta pačia šaknimi, normos požiūriu vertinami taip pat kaip naujieji tarptautiniai žodžiai, pavyzdžiui: *interaktyvus, videoartas, performansas, aromaterapija*.

Neadaptuoti naujieji skoliniai laikomi nenorminiais.

Normos požiūriu nevertinami ir į norminamąsias rekomendacijas netraukiami dėl stilistinių ar sociopsichologinių priežasčių vartojami skoliniai, kuriais siekiama stilistinio poveikio ar kurie rodo tam tikrą socialinę vartotojo tapatybę.

Kai kuriais atvejais skoliniai gali būti laikomi (tarptautinėmis) leksinėmis citatomis – dažniausiai tai dvižodžiai pastovieji perkeltinės reikšmės junginiai, pavyzdžiui: *new age* ‘tokia kultūros kryptis, judėjimas’, *carte blanche* ‘visiška laisvė veikti savo nuožiūra’.

3. Naujųjų skolinių norminimo būdai

3.1. Norminimas adaptuojant

Naujasis skolinys, neturintis tinkamo lietuviško atitikmens, pritaikomas prie lietuvių kalbos rašybos ir gramatikos sistemos, t. y. adaptuojamas. Jei su tokiu skoliniu ima konkuruoti atsiradęs lietuviškas atitikmuo, pirmenybė teikiama pastarajam.

3.2. Norminimas keičiant atitikmeniu

3.2.1. Atitikmenų pobūdis

Naujųjų skolinių atitikmenimis gali eiti žodžiai arba leksikalizuoti jų junginiai, t. y. sudėtiniai pavadinimai, pavyzdžiui: *flosas – dantisiūlis, dantų siūlas; hakeris – programišius, programavimo aistruolis*.

Atitikmenų gali būti ieškoma lietuvių kalbos leksikos fonde arba kuriami naujadarai. Lietuvių kalboje esamu žodžiu gali būti keičiamas naujasis skolinys, žymintis (sąlygiškai) seną realiją, pavyzdžiui: *ofisas – biuras, būstinė, įstaiga, kontora, raštinė*. Darybiniu naujadaru ar nauju sudėtinu pavadinimu paprastai keičiamas skolinys, įvardijantis naują realiją, pavyzdžiui: *baneris – reklamjuostė, reklaminė juosta, kaičioji reklama*. Atitikmenys gali būti ir vertiniai, sudaryti laikantis lietuvių kalbos žodžių darybos ir žodžių jungimo dėsnių, pavyzdžiui: *fast-food – greitmaistis, greitis maistas*. Naują realiją įvardijantis skolinys gali būti keičiamas ir semantiniu naujadaru – nauja esamo žodžio reikšme, pavyzdžiui, *(vėb)saitas – svetainė*.

Vienam skoliniui galima teikti keletą atitikmenų. Pastarieji gali būti pateikiami kaip sinonimai (žr. anksčiau pateiktus pavyzdžius) arba skiriami skirtingoms skolinio reikšmėms įvardyti, pavyzdžiui: *vindserfingas* – 1. burlentė; 2. burlenčių sportas.

3.2.2. Atitikmenų vertinimo kriterijai

Teikiant skoliniui atitikmenį, būtina atsižvelgti į šiuos kriterijus:

1) Atitikmens sistemiskumą. Svarbu, kad atitikmuo neprieštarautų bendrinės kalbos (*aut. past. fonetikos*), darybos ir semantikos sistemai, pritaipytų prie kurio nors jos posistemio, pavyzdžiui: skolinių *brauzeris, draiveris* atitikmenys *naršyklė* ir *tvarkyklė* yra visiškai tinkami veiksmo priemonių ar prietaisų pavadinimai; *bigbego* atitikmens *didmaišis* daryba atitinka lietuvių kalbos dūrinių sudarymo reikalavimus; *(vėb)saito* atitikmens – daiktavardžio *svetainė* naujoji reikšmė nepažeidžia daugiareikšmio žodžio reikšmių semantinės sąsajos reikalavimų.

2) Atitikmens reikšmės motyvacijos aiškumą. Pageidautina, kad struktūrinės žodžio ar žodžių junginio dalys rodytų esminį atitikmeniu pavadinamo dalyko požymį, pavyzdžiui: tinkamas skolinio *puzlis* atitikmuo *dėlionė* sudarytas su priesaga *-onė* iš veiksmožodžio *dėlioti*, pavadinančio svarbiausią

šio žaidimo veiksmą; tikslus skolinio *peintbolas* atitikmuo – *dažasvydis*; iš vartosenoje siūlytų skolinio *pampersai* atitikmenų – *sauskelnės, sauspalės, vienkartiniai vystyklai, vystas, vystukai* ir kt., prigijo *sauskelnės*, tiksliau įvardijančios skiriamuosius pavadinamo dalyko požymius.

3) Atitikmens darumą. Labai svarbus atitikmens lankstumas, tinkamumas naujiems, semantiškai ir formaliai nuo jo priklausomiems žodžiams ar sudėtiniais pavadinimams kurti, pavyzdžiui, iš skolinio *menedžmentas* atitikmens *vadyba* pasidarytas skolinio *menedžeris* atitikmuo *vadybininkas* (taip pat būdvardžiai *vadybinis, vadybiškas*, iš šio –rieveiksmis *vadybiškai*), iš pastarojo – naujadarai *vadybininkauti* (→ *vadybininkavimas*), *vadybininkiškas* (→ *vadybininkiškai*) ir kt., sudėtiniai pavadinimai *pardavimo vadybininkas* (angl. *sales manager*), *produkto vadybininkas* (angl. *product manager*) ir kt. Bendrašaknių žodžių poreikis ypač svarbus, kai tokią sistemą sudaro skoliniai: jei tokios grupės pamatiniam žodžiui nesukuriamas darus ir lankstus atitikmuo, vartosenoje jis prigyja labai sunkiai, pavyzdžiui, taip yra atsitikę su skolinio *hakeris* atitikmenimis *kompiuterių, interneto piratas, nusikaltėlis, įsilaužėlis* – jie taip ir nepajėgia įveikti *hakerio*, nes, be kitų priežasčių, nėra kuo pakeisti bendrašaknių žodžių *hakeriauti, hakinti, hakeriavimas, hakingas* kt.; *programišius* šiuo požiūriu kiek geresnis, bet iš jo galima pasidaryti tik sudėtingos sandaros žodžius *programišiauti, programišiavimas*.

4) Atitikmens ir skolinio reikšmės adekvatumą, jos apimties abiejose kalbose tapatumą. Jei skolinio ir atitikmens reikšmės skirtumai akivaizdūs, atitikmuo nelaikytinas tinkamu. Šis kriterijus labai svarbus renkantis atitikmenis iš lietuvių kalbos leksikos fondo, pavyzdžiui, *tiras* yra tik tam tikros rūšies *šaudykla, varžytynės* nėra tikslus daiktavardžio *aukcionas* atitikmuo, nes ne kiekvienos varžytynės yra aukcionas; naują realiją įvardijančiam skoliniui *lazanija*, turinčiam dvi reikšmes: 1. „platūs miltinės tešlos lakštai“ 2. „italų nacionalinis patiekalas iš tokių lakštų, keptų su įvairiu įdaru“, nepagrįstai teikiama atitikmenys: 1. *lakštiniai*, 2. *lakštinių apkepas*, nes tai – senų realijų pavadinimai (*lakštiniai* „smulkių juostelių pavidalo makaronai“, o *lakštinių apkepas* „apkeptas valgis iš tokių makaronų“), neperteikiantys lazanijos reikšmių.

5) Atitikmens emocinį ir stilistinį neutralumą. Atitikmuo neturėtų būti klaidinamai asociatyvus, su ryškiu tarminiu ar stilistiniu atspalviu. Pavyzdžiui, šių reikalavimų neatitinka skolinių *displėjus* ir *laptopas* atitikmenys *vaizduoklis* ir *skreitinukas*.

6) Atitikmens ekonomiškumą. Pageidautini trumpesni (taigi dažniausiai ir daresni), kalbos vartotojams patogesni skolinių atitikmenys, plg. vartosenoje įsigalėjusį skolinio *hamburgeris* atitikmenį *mėsainis* ir jo konkurentus *mėsos suvožtinis, suvožtinis su mėsa*. Ieškant tinkamo atitikmens, svarbus ne vienas kuris kriterijus, bet jų visuma. Parenkant atitikmenis, pirmenybė teiktina vartosenoje plintantiems variantams (nutarimas paimtas iš tinklalapio vlkk.lt).

Šie principai, nors ir nėra tobuli, tačiau leidžia tvarkyti kasdienį skolinių srautą išvengiant asmeniškumų „mano aplinkoje taip niekas nesako“. Valstybinė lietuvių kalbos komisija, atsižvelgdama į skolintą leksiką tvarkymo ypatumus, pakoregavo jos norminimo tvarką ir nutarė skolintą leksiką norminti „Kalbos patarimų“ knygomis, protokolinais nutarimais priimamomis rekomendacijomis ir atsisakyti skolinių dalies 1997 m. gruodžio 18 d. nutarimu Nr. 68 patvirtintame Didžiųjų kalbos klaidų sąraše: 1.1 papunkčio „Neteiktinos svetimybės ir jų dariniai“ ir 1.2 papunkčio „Nevartotinos naujosios svetimybės“.

Atkreiptinas dėmesys, kad Didžiųjų kalbos klaidų sąrašo žodžių vertinimas nepasikeitė, ir toliau jie vertinami kaip neteiktini standartinėje kalboje. Šie žodžiai perkelti į „Kalbos patarimų“ knygą „Leksika: skolinių vartojimas“ (2013). Daugelio Didžiųjų kalbos klaidų sąrašo 1.1, 1.2 papunkčių žodžių (iš viso 206 svetimybės) atitikmenys jau prigiję viešojoje kalboje arba šie žodžiai aktualūs tik tam tikro stiliaus tekstuose, be to, sąrašo žodžiai nebeapėmė visos viešajai kalbai aktualios skolintos leksikos. Taigi nuo šiol skolintos leksikos normos bus teikiamos „Kalbos patarimų“ knygoje, kurioje patogiau pildyti ir tikslinti skolinių atitikmenis, grupuoti skolinius pagal aktualumą. Pagal galimybes

ir poreikius „Kalbos patarimų“ knygas nutarta persvarstyti kas 5–8 metus. 2013 m. išleistoje knygoje „Leksika: skolinių vartojimas“ skolinių sąrašas padalintas į dvi dalis: Leksikos skolinių sąrašą (pagrindinį) ir Senujų svetimybų sąrašą. Toks naujosios leksikos peržiūrų ir vertinimo periodiškumas vis tiek neatitinka šiandienos reikalavimų, ypač turint galvoje šiuolaikinės elektroninės sklaidos galimybes. Ko gero, racionaliausiu keliu šiandien nuėjo Lietuvių kalbos instituto specialistai, sukurdami „Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyną“ – <http://naujazodziai.lki.lt>. Jame naujieji skoliniai gali atsirasti iš esmės realiuoju laiku ir iš karto būti įvertinti specialistų.

LITERATŪRA

Girčienė Jurgita. *Naujoji lietuvių kalbos leksika* (Metodinė priemonė). 2012. Vilnius: edukologija Rudaitienė Vida. Kalbų kontaktai ir lietuvių kalbos tradicija. *Žmogus ir žodis / Svetimosios kalbos* / 2014, t. 16, Nr. 3; Zinkevičius Zigmas. *Lietuvių kalbos istorija 4. Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, Vilnius: Mokslas, 1990; Palionis Jonas. *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*, Mokslas, 1979, 9. Vilnius; Jonikas Petras. *Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis antrojoje XIX a. pusėje*, Čikaga: Pedagoginis lituanistikos institutas, 1972, 6; Klimavičius Jonas. Lietuvių bendrinė kalba: ribos ir beribiškumas, sistema, norma ir kodifikacija, *Terminologija* 9, 2002, 12; Mikulėnienė Danguolė. *Kalbos patarimai. Kn. 4: Leksika: 1. Skolinių vartojimas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005. Mikulėnienė Danguolė, Dvylytė Aurelija. *Kalbos patarimai 4. Leksika: skolinių vartojimas (L 1)*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2013.

Internetiniai ištekliai:

<http://www.vlkk.lt/aktualiausios-temos/didziosios-klaidos/zodyno/zodziu-ir-junginiu-reiksmes-klaidos>

<http://www.vlkk.lt/naujienos/kitos-naujienos/isleistas-naujas-antrasis-kalbos-patarimu-knygos-leksika-skoliniu-vartojimas-leidimas>

http://lituanistusamburis.lt/wp-content/uploads/2018/03/GK_2018-02.Prof_-E.-Jakaitienė.-Lietuvių-kalba-per-100-metų.pdf

<http://www.vlkk.lt/naujienos/kitos-naujienos/madinga-kalba-madingas-zmogus>

<http://www.vlkk.lt/naujienos/kitos-naujienos/pakoreguota-skolintos-leksikos-norminimo-tvarka>

<http://www.vlkk.lt/naujienos/kitos-naujienos/kokiems-svetimzodziams-truksta-lietuvisku-pakaitu>

<http://www.vlkk.lt/vlkk-nutarimai/protokoliniai-nutarimai/bendrieji-naujuju-skoliniu-norminimo-principai>

<http://www.zmogusirzodis.leu.lt/index.php/zmogusirzodis/article/viewFile/88/85>

UŽDUOTYS

- I. Raskite informaciją apie žodį *kaštai* Lietuvos Respublikos terminų banke (www.vlkk.lt) ir puslapyje <http://www.vlkk.lt/konsultacijos/4775-kastai-kaina-sanaudos-islaidos-lesos-savikaina>. Palyginkite vieno ir kito šaltinio vertinimą.
- II. Raskite informaciją apie žodį *produktas* Lietuvos Respublikos terminų banke (www.vlkk.lt) ir puslapyje www.vlkk.lt/konsultacijos/2032-maitinimosi-pagrindas. Palyginkite vieno ir kito šaltinio vertinimą.

- III.** Palyginkite tris leksikos klaidų sąrašus, esančius Valstybinės lietuvių kalbos komisijos tinklalapyje <http://www.vlkk.lt/aktualiausios-temos/didziosios-klaidos/zodyno/neteiktinos-svetimybės-ir-ju-dariniai> taip pat <http://www.vlkk.lt/aktualiausios-temos/didziosios-klaidos/zodyno/nevartotinos-naujosios-svetimybės> ir <http://www.vlkk.lt/aktualiausios-temos/svetimzodziu-atitikmenys/svetimzodziu-atitikmenu-sarasas-su-paaiskinimais>.
- IV.** Pakomentuokite Kalbos komisijos sprendimą pirmuosius panaikinti ir leksiką norminti per rekomendacijas bei specialiuosius leidinius. Samprotavimui minčių pasisemkite iš dviejų priešingų nuomonių:
<https://www.lzinios.lt/Lietuva/kalbos-tvarkytojai-pasijuto-nerikalingi/282696>
<https://www.lzinios.lt/Lietuva/ar-tam-kad-gerbtumem-savo-kalba-reikia-vezdo-/283194>
- V.** Palyginkite leksikos norminamuosius leidinius *Kalbos patarimai. Kn. 4: Leksika: 1. Skolinių vartojimas* (2005) ir *Leksika: skolinių vartojimas* (2013). Kas pasikeitė? Keletą minčių galima rasti <http://www.vlkk.lt/naujienos/kitos-naujienos/isleistas-naujas-antrasis-kalbos-patarimu-knygos-leksika-skoliniu-vartojimas-leidimas>
- VI.** Pateiktuose sakiniuose raskite barbarizmus. Kai kurių reikšmes reikės pasižiūrėti [lkz.lt](http://www.lkz.lt). Kada ir kaip juos taisytumėme:
1. Vietoj to dar užvertė žemėmis priešgaisrinius prūdus, pavertę juos brangiais sklypais.
 2. Ugnis artėjo prie Verchniaja Verėjos kaimo, kada jis visas juodai apsirėdęs ir su juodais akiniais borbė triračiu kaip veiksmo filmų herojus į baikerių suvažiavimą prie Sevastopolio.
 3. Manau, sūneli, kad tau dar ne laikas ženytis.
 4. Jas mūsų kaime vadindavo etatinėmis pletkintojomis.
 5. Ar neskiačiau, kad vergas liuosas tapo.
 6. Neįdirbtame lauke subujojo usnys ir rugiagėlės.
 7. Šįvakar einu pusseserės vaikų daboti.
 8. Įėję į bromą rasite reklamos iškabas.
 9. Išleistuvių balius buvo nukeltas dėl neaiškių priežasčių.
 10. Nuo balkio karojo stora, šiurkšti virvė.
 11. Sagą įsisiūsiu namie, dabar susisegsiu grafke.
 12. Baronkos skylę tau, o ne dešimtuką.
 13. Sakė, kad norės dubenėlio košės, o atvilko pusbliūdį – ką ten pusbliūdį – visą bliūdą.
 14. Užsienietiškais skaitliukais neprekausime.
 15. Bus jums, ubagai, rubežių mindžioti.
 16. Su tokiu obalsiu eisime į savivaldos rinkimus.
 17. Knatas kaip šniūrelis – iš kur tau ta šviesa bus.
 18. Kažin, ar tai buvo tikrai draugiškas žestas.
 19. Jeigu atkreipėte dėmesį, visuose patiekaluose yra tomatų pastos arba padažo.
 20. Siunčiami raštai sudėti į mėlyną papkę.
 21. Anapus upės sunkų lenciūgą valkiojo arklys.
 22. Iš kiemo išpuolė juodas, kudlotas pabaisa.
 23. Mano mama dar lygino savo uniformą su žarijiniu prosu.
 24. Reklamos pagrindas – barteriniai mainai.
 25. Vagys gali įsilaužti ir į namus su domofonais.
 26. Kas rūpinasi žvaigždžių imidžu?
 27. Geras menedžeris turi turėti organizatoriaus gyslelę.
 28. Senamiestyje beveik nebeliko parkingo vietų.
 29. Preskonferenciją vedė pats presatašė.
 30. Ar tikrai rašalinis printeris bus keičiamas čiurkšliniu spausdintuvu?
 31. Planuojama, kad visuose pirmuose aukštuose įsikurs ofisai.
 32. Hotdogai, hamburgeriai, čipsai – kokio dar užsienietiško šlamšto priveš.
 33. Tokia laida be gerų sponsorių pasmerkta nunykti.
 34. Rytoj skelbiamas reklamos garsintojų kastingas.
 35. Reikalingas specialistas dirbti marketingo skyriuje.
 36. Pampersų galima rasti ne tik įvairiausių dydžių, bet ir pritaikytų specialiai mergaitėms arba berniukams.
- VII.** Pateiktuose sakiniuose raskite semantizmus ir vertalus. Kada ir kaip juos taisytumėte:
1. Tai bet kuris gamintojas gali pasiūlyti ir pigiausią kainą.
 2. Labai aukštai vertinu policijos pastangas.
 3. Šie asmenys įtariami įvykdę eilę vagysčių iš gyvenamųjų namų Vilniaus rajone ir Vilniaus miesto apylinkėse.
 4. Vairuotojai, ypatingai dviratininkai, turi būti atidūs.
 5. Po trijų die-

nų ligos simptomai gali būti stipriai išreikšti. 6. Tokia apklausa lygiagrečiai turi vykti ir kaime. 7. Matomai, per mažai kontroliavom vairuotojus. 8. Įstatymo vykdymas pagrindinai priklauso nuo ministro. 9. Paskutiniai statistikos duomenys rodo, kad visuomenės aktyvumas sumažėjo. 10. Laikraštis pastoviai rašo aktualiomis temomis. 11. Dėl pašalinio vaistų veikimo reikia pasitarti su gydytoju ar vaistininku. 12. Pilnai sutinku su straipsnio mintimis. 13. Vilniuje šiuo metu veikia sekančios parodos. 14. Sistemingi įstatymų pažeidinėjimai jau tampa įpročiu. 15. Nusikaltėlis taip daro specialiai, norėdamas suklaidinti. 16. Bėlieka prisiminti tamprius bankininkų ryšius. 17. Neteisinga laikysena – dažna stuburo ligų priežastis. 18. Žaidėjas turės apleisti aikštelę. 19. Visi aparatai aprūpinti automatiniiais jungikliais. 20. Kas apjungė šiuos skirtingų interesų žmones? 21. Bankų griūtis apsprendė tolesnius vyriausybės veiksmus. 22. Atidirbtas tepalas pilamas į specialias cisternas. 23. Potvynis atnešė daug nuostolių. 24. Iš viso ansamblio pirmiausia teks atremontuoti gynybinį bokštą. 25. Norėdamas atstatyti žarnyno florą, turiu vartoti X preparatą. 26. Kaime didėja bedarbių. 27. Policija davė maksimalią tokio pažeidimo baudą. 28. Negi jūs tikrai galvojate, kad medikai bus suinteresuoti šiuo draudimu. 29. Po tiek stagnacijos metų sunku įsirašyti į pasaulinį kontekstą. 30. Išeinant iš to, kas buvo pasakyta, peršasi išvada, kad... 31. Nusikaltėlių apklausti, vogtus daiktus išimti. 32. Tokia netvarka iššaukė Šiaulių gyventojų nepasitenkinimą. 33. Myliu pramogą, į kurias susirenka daug jaunimo. 34. Seimo pirmininkas siūlė naudoti tik diplomatinis terminus. 35. Pasiūlyta nuimti muitus kai kurioms išvežamoms prekėms. 36. Tai ir buvo paieškomas automobilis. 37. Vietovės, kurios randasi prie Nemuno, užliejamos kiekvieną pavasarį. 38. Vaistai saugomi tamsioje ir vėsioje vietoje. 39. Dėmių išėmėjas gali būti neveiksmingas, jeigu dėmė bandyta plauti ar kitaip valyti. 40. Su padaliniais susirišame per radijo stotį. 41. Taškas nebus užskaitomas. 42. Kas liečia jų pasiūlymus, tai susitarsime. 43. Jei Irma iš laidos buvo išvesdinta, tai Jurijus pats pašoko nuo savo kėdės ir paliko studiją. 44. Stebuklai Vilniuje: vietoj to, kad nugriautų nelegalius statinius, pastatė ir pirtį. 45. Visos paraiškos, o taip pat projektai bus svarstomi artimiausiame tarybos posėdyje. 46. Kaip tu galvoji, ar reikia tai pasakyti prodekanui? 47. Čia kalba eina ne apie mane. 48. Matote, kas gaunasi, kai ministerijos nenušalintos nuo privatizacijos. 49. Gyvenimas įneš savo pataisas. 50. Kalėdos pernai išpuolė gražios. 51. Kai kurios partijos nespėjo išstatyti savo kandidatų. 52. Neramina vis kylančios kainos. 53. Deputatai šiandien pasimetę. 54. Skelbimą prašyčiau patalpinti rytdienos laikraštyje. 55. Vairuotoju užsipilti benzino. 56. Jei vairuoji, turi žinoti kelių eismo taisykles.

Žodžių daryba

Žodžių daryba mokslininkų laikoma įprasčiausia lietuvių kalbos naujų žodžių gausinimo priemone. Iš tiesų, sukurti naują žodį reikia daug pastangų ir žinių, o pasidaryti jų esamomis priemonėmis labai paprasta ir patogiu. Per žodžių darybos paskaitas ir seminarus jūs jau kalbėjote apie darybos tipus, kategorijas, reikšmę, darybos motyvaciją, darybos pamatą, nagrinėjote potencinius ir okazinius darinius ir t. t. – čia kalbėsime apie darinius normos požiūriu. Ir vėl kalbėsime apie normai prieštaraujančius lietuviškus darinius ir hibridus. Kaip jau matėte, dalis tokių darinių yra vertalai, o kai kurie dariniai yra gryniausi semantizmai, taigi, riba tarp jų nėra tokia aiški, kaip norėtusi. Nėra nusistovėjusi ir tokių darinių klasifikacija. Vienuose darbuose bandoma juos grupuoti remiantis semantika (pvz.: nevartojama asmenis pagal gyvenamąją vietą reikšti su priesaga *-ietis* ir t. t.), kitur dariniai aptariami pagal afiksus. Ši klasifikacija, atrodo, yra optimali, tad jos ir bus laikomasi.

Nenorminiais laikomi tokie lietuviški dariniai, kurių afiksai suteikia žodžiui nebūdingą reikšmę:

1. **Priešdėliniai dariniai.** Dažniausiai tokie dariniai yra vertalai ir priešdėlis tikrai niekuo dėtas. Čia nebent tiktų kalbėti apie priešdėlio *be-* darinius (pvz.: *bejungtukinis*, *beprecedentinis*, *bekontaktinis* ir t. t.), nes priešdėlis *be-* nevartojamas su žodžiais, jau turinčiais priesagas. Tokiu atveju renkamosi tik priešdėlinį darinį: *bejungtukis*, *beprecedentis*, *bekontaktis* ir t. t. (Išimtis *begalinis*)

Gerai yra *pakviesti* ką nors kur nors ir *kviesti*. Bet *pakvietimas* standartinėje kalboje neįteisintas. Daiktams (dalykams) pavadinti veikslas neaktualus – nėra veiksmo, tad ir įvykio veiksmo rodiklio čia nereikia.

2. Daugiau esama problemų su **priesaginiais vediniais**. Normos požiūriu problema kyla iš to, kad toliau aptariami lietuviški dariniai tik formaliai priskirtini šiam skyreliui, jie, kaip ir priesagų *-ėjas*, *-ojas* dariniai yra semantikos pažeidimai, todėl visiškai įmanoma juos aptarti prie kitų semantizmų.

Lietuviškų priesagų problemos:

-ietis, -ietė

- a) Ši priesaga vartojama norint apibūdinti žmogų pagal gyvenamąją vietą (vilnietis, filipinietis, afganistanietis ir t. t.). Tačiau tradiciniai pavadinimai daromi dažniausiai vengiant priesagos vedinių iš valstybių pavadinimų su priesaga *-ija*, pavyzdžiui: Latvija – *latviai*, Estija – *estai*, Suomija – *suomia*, Danija – *danai*, Prancūzija – *prancūzai*, Indija – *indai*, Rumunija – *rumunai*. Tradiciškai taip nusakomi artimesnių ar geriau pažįstamų valstybių gyventojai, taigi taisyklė nėra absoliuti. Kraštams, su kuriais nebūta artimesnių ryšių, ši taisyklė netaikoma, pvz., Gambija – *gambietis*, *-ietė*; Indonezija – *indonezietis*, *-ietė* ir t. t. Politinio korektiškumo atžvilgiu, tokie pavadinimai ne visada yra tinkamiausi, pvz., Latvijos gyventojai yra ne tik latviai, tad juos įvardyti vienu tradiciniu *latviai* tam tikrais atvejais gali būti net klaidinga. Todėl VLKK siūlomi sudėtiniai pavadinimai, sudaryti iš valstybės pavadinimo ir žodžio *gyventojas*, *-a*, pvz.: *Jungtinių Arabų Emyratų gyventojai*, *Naujosios Zelandijos gyventojai*, *Latvijos gyventojai* ir t. t. Tokie sudėtiniai pavadinimai gali būti sudaromi visais atvejais.
- b) Lietuvos gyventojų įvardijimas turi senas tradicijas: *Vilnius* – *vilnietis*, *-ietė*; *vilniškis*, *-iškė* arba *Vilniaus gyventojas*, *-a*; *Rokiškis* – *rokiškėnas*, *-ėnė* arba *Rokiškio gyventojas*, *-a*; *Nida* – *nidininkas*, *-ininkė*; *nidietis*, *-ė*; *nidiškis*, *-iškė* arba *Nidos gyventojas*, *-a* ir t. t.

Su priesagomis įvardijimai nedaromi tuo atveju, kai pavadinimas yra keliažodis, pvz., *Naujoji Akmenė* – *Naujosios Akmenės gyventojas*, *-a*; *Ažuolų Būda* – *Ažuolų Būdos gyventojas*, *-a* ir t. t.

- c) Priesaga netinka ir tuomet, kai su ja padarytas žodis nerodo asmens pagal gyvenamąją vietą: *darželielis* = *darželinukas*, *švietimietis* = *švietimo sistemos darbuotojas*, *vaiknamietis* = *vaikų namų gyventojas*, *geležinkelietis* = *geležinkelininkas*, *žemietis* ir t. t. Tačiau išimčių ir čia esama – *žalgirietis*, *saugumietis*, *kolūkietis*.

-ininkas, -ininkė

Greta senesnio asmenų pavadinimų įvardijimo pagal gyvenamąją vietą *nidininkai*, *lietuvininkai*, dabartinėje kalboje šios priesagos dariniai dar rodo asmens įvardijimą, susietą su pamatiniu daiktavardžiu įvardijamu užsiėmimu: *mokslininkas*, *-ininė*; *kelininkas*, *-ininė*; *fleitininkas*, *-ininkė* ir t. t. Žemaičių tarmėje iki šiol išlikęs aiškus skirtumas: *arkliniūkas* – vieta, kur ganomi / laikomi arkliai, ir *árklininkas* – žmogus, prižiūrintis arklius. Normos požiūriu čia klausimas kyla tik dėl vieno darinio *liudininkas*, mat sistemiškai visų *-ininkas* darinių pagrindas yra daiktavardis: *mokslas* – *mokslininkas*, *kelias* – *kelininkas*, *fleita* – *fleitininkas* ir t. t. *Liudininkas* yra padarytas iš veiksmažodžio: *liudyti* – *liudininkas*. Norma yra linkusi palaikyti sistemiškus darinius, tačiau vartoseną vis dėlto yra pirminė – ši sąvoka įtraukta į teisės terminų mikrosistemą, todėl ir normos klausimas šiandien nebekyla, plg.: *liudininkas* ir *liudytojas*.

-aitis, -aitė

Dariniai su šia priesaga turi mažybiškumo atspalvį: *eglaitė*, *mergaitė* ir t. t. Kai kuriuose dariniuose mažybiškumo atspalvis labai menkas, pvz., *pirštinaité*, *nosinaité*, *skrybėlaitė* ir t. t., kartais dariniai netgi turi neigiamą konotaciją, pvz., *prašalaitis* ir t. t. Mažybiškumo visiškai nelikę pavardėse, pvz., *Petraitis*, *Aleksaitis*, *Jonaitis* ir t. t. ir terminologizuotose formose, pvz., *vaikaitis*, *krivaitis*, *seniūnaitis* ir t. t. Nesusipratimų kyla tik dėl žodžio *lietuvaitis* vartosenos tam tikruose kontekstuose, pvz., du skirtingi vartosenos atvejai: *Lietuvaičiai Airijoje per šį mėnesį įvykdė net 15 gana sunkių nusikaltimų; Lietuvaičiai iš Čekijos parsivežė bronzą*. Pirmuoju atveju *-aitis* nesuponuoja mažybinės reikšmės, tai nėra ir terminas, todėl priesaginis darinys taisytinas. Antruoju atveju kalbama apie jaunių rinktinę, todėl priesaginis darinys yra tinkamas ir vartotinas.

Apskritai deminutyvinių priesagų esama gerokai daugiau (apie 70) ir jų vartoseną didelių keblumų nekelia, nors kartais išsivelia svetimų kalbų štamai, t. y. vertalai: Agatos Kristi apsakymas „Ten little niggers“ – „Dešimt negriukų“, bet jokių būdu ne „Dešimt mažų negriukų“. Deminutyvinės priesagos šiandien išplitusios terminologijoje ir dažnai su jokių mažumu arba apskritai nesiejamos, arba suvokiamos netiesiogiai, per lyginimą: *nugarėlė*, *liemenėlė* ir t. t.

-inėti, -dinėti

Šios priesagos rodo kartotinį veiksma, pvz., *strikinėti*, *šokinėti* ir t. t. Tęstiniam laikui rodyti šios formos netinka: *Partrenkė mašina, kai pereidinėjau gatvę* (= *ėjau per gatvę*). *Tada baiginėjau* (= *buvau bebaigęs*) *universitetą. Dirbtuves reikėtų perkelti į kokią bankrutuojančią ar užsidarinėjančią* (= *uždaromą*) *gamyklą. Trečią žaidimo minutę atrodė, kad jau pralaiminėjame* (= *pralaimime*, *esame bepralaimi*) *rungtynes* ir t. t.

-istas

Dalis žodžių su šia priesaga yra skolinti iš kitų kalbų arba pasidaryti pagal analogiją (*budistas*, *lamistas*, *materialistas*, *komunistas*, *socialistas*, *lituanistas*, *artistas*, *pianistas*, *leftistas*), bet kur galima tokio darinio išvengti, renkamasi priesagą *-ininkas*: *fleitininkas*, *filatelininkas*, *finansininkas*, *traktorininkas* ir t. t.

Lietuvių kalboje vengiama darinių su keliomis priesagomis: *ganytojinis* = *ganytojų*; *urologinis* (skyrus) = *urologijos* ir t. t. Čia matyti ir dar vienas dalykas – kilmininko ir priesaginės formos konkurencija, kryptanti į kilmininko pusę.

3. Lietuviškų **dūrinių** problemos.

Jums jau žinomi lietuviškų žodžių darybos būdai, tad čia bus kalbama tik apie tuos, į kuriuos reikia atkreipti dėmesį, kai kalbame apie normą.

Dviejų šaknų galūnių dariniai ypatingi tuo, kad, jeigu antrasis darinio sandas yra daiktavardis, jų galūnės nesutampa su antrojo darinio žodžio galūne. Paprastai vyriškosios giminės dūrinio galūnės yra *-is, -ys*, o moteriškosios – *-ė, -a*: *bendras + autorius = bendraautoris, bendraautorė; bendras + turtas = bendraturtis, bendraturtė; bendras + kaltė = bendrakaltis, bendrakaltė* ir t. t.

Dviejų šaknų dūriniai paprastai su priesaga *-inis* nedaromi: *daug tautų = daugiatautis, stambių bloką = stambiablokis* ir t. t.

4. Dariniai su svetimais afiksais normos požiūriu vertinami vienareikšmiai.

Lietuvių kalbai netinkamu laikomas priešdėlis **da-** (**neda-**), vadinasi, visi jo dariniai taisytini:

dabėgti = pribėgti, nubėgti (iki ko nors);

dadėti = pridėti, (dar) įdėti; daeiti = 1. prieiti (ką), nueiti (iki ko nors), 2. su(si)prasti, susiprotėti;

daleisti = 1. (pri)leisti: Lankytojai prie ligoniių nedaleidžiami (= neleidžiami); 2. leisti atsirasti, pa(si)daryti: Negalime daleisti pažeidimų (= leisti atsirasti pažeidimams); 3. sakyti, tarti, manyti: Daleiskim (= Sakykim), tu teisus;

davesti = 1. pristoti (prie ribos): Arklį davedė ligi ėdžių (= privedė prie ėdžių); 2. išvesti (iš kantrybės, pusiausvyros): Toks jų elgesys mane visai davedė (= išvedė iš kantrybės, pusiausvyros); 3. baigti dirbti, padaryti: Darbą reikia davesti (= padaryti, pabaigti) iki galo ir t. t.

Šiandieninėje kalboje reti, tačiau dar pasitaikantys neteiktini dariniai su svetimomis priesagomis:

-avas, -ava: *morkavas, -ava = morkinis, -inė; bordavas, -ava = bordinis, -inė* ir t. t.

-avoti: *dėkavoti = dėkoti; žiemavoti = žiemoti* ir t. t.

-ikas: *pufikas = pufas* ir t. t.

-(in)yčia: *langinyčia = langinė; druskinyčia = druskinė* ir t. t.

-ka, -kė: *razinka(s) = razina; kaimynka = kaimynė; damkė (šaškių) = dama; Gražka = Gražina; Vycka = Vytas* ir t. t.

Kalbos kultūrai skirtuose leidiniuose prie neteiktinų priesagos *-avas* darinių priskiriami ir tokie žodžiai kaip *fioretavas, ružavas*. Čia nenorminiais priesagų dariniais nelaikomi tokie žodžiai nelaikomi, nes šiuo atveju skolinta yra ne priesaga, bet visas žodis, todėl šie žodžiai laikytini barbarizmais ir jiems ieškotina lietuviškų atitikmenų: *fioretavas = violetinis, alyvinis; ružavas = rausvas, rožinis*.

5. Lietuvių kalbai nebūdingi **sudurtiniai sutrauktiniai žodžiai**, sudurti iš vieno ar kelių žodžių pradžios ir paskutinio viso žodžio, pvz.: *genrangovas = generalinis rangovas; vyrgydytojas = vyriausiasis gydytojas; politekonomija = politinė ekonomija* ir t. t. Standartinės kalbos užribyje tokių darinių nemažai, pvz., *komfakas, filfakas* ir t. t. Esama ir kodifikuotų, pvz.: *kolūkis, profsąjunga*.

Kalbant apie darybą, negalima apeiti ir naujųjų darinių, kurių pilna šiandieniniuose tekstuose. „Juos anksčiau buvo įprasta vertinti kaip vienkartinus, kontekstinius – bet dabartiniam laikotarpiui būdinga jų plėtra. Tokių naujų žodžių apstu ne tik grožiniuose tekstuose, kaip kad buvo įprasta, bet ir rašytinėje, „eterinėje“, elektroninėje vartosenoje“ (Girčienė, 2012, 15). Kai kurie tyrėjai juos vadiną stilistiniais naujadarais. Atkreiptinas dėmesys, kad jie nėra „susiję su naujaisiais skoliniais, pvz.: *spyreivis, daugmažis, orotizuotas*. Štai keletas jų vartosenos pavyzdžių: *...tyčiojomės iš šovinizmo, iš vadinamojo megztaberetiškumo; ...gali <...> čia rasti savo broliją, savų „bendragurkšnių“; anot tapytojo Vlodo Karatajaus; ...taip pradėdama baisi žodžudystė ir skaitytojai į rankas tegauna tuščius lapus su daug teksto ženklų; ...zuokiada baigia sunaikinti liberalcentristų sąjungą <...>* ir t. t. (Girčienė, 2012, 15).

Kaip į tokius naujadarus žiūrėti normos požiūriu? Juk „kartais, regis, stilistiniais sumetimais pasidarytas naujasis ekspresinis darinys, patekęs į vartoseną, ima ir pradeda plisti – ypač internete. Taip atsitiko, pavyzdžiui, su *purvasklaida, laikraštiena*.“ (Girčienė, 2012,16) Ko gero, teisingiausias kelias juos būtų iš pradžių laikyti okaziniais dariniais. Dalis jų turėtų nunykti praradę aktualumą (*supervergmetis, skverneliada, gražulynas*), kitus po tam tikro laiko Kalbos komisija turėtų svarstyti ir arba pripažinti nenorminiais, jeigu jie neatitinka darybos normų, arba įtraukti į Bendrinės kalbos žodyną (apie tai žr. http://www.bendrinekalba.lt/Straipsniai/89/Murmulaityte_BK_89_straipsnis.pdf).

Naujaisiais skoliniais gali būti laikomi ir tam tikri žodžiai su skolintomis šaknimis bei lietuviškais darybos afiksais, kurie vertintini greičiau kaip prisitaikymo prie lietuvių kalbos gramatinės sistemos, o ne darybos priemonė, pvz.: *bloginti*, angl. *to blog*“ (Girčienė, 2005, 2012), *gūglinti* ir t. t.

LITERATŪRA

Girčienė Jurgita. *Naujoji lietuvių kalbos leksika* (Metodinė priemonė). 2012. Vilnius: edukologija; Girčienė Jurgita. Stilistiniai naujadarai internete. – *Stilistika šiuolaikinio mokslo ir globalizacijos kontekste*. Tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga. 2012. Prieiga per internetą http://www.flf.vu.lt/assets/files/Stojantiesiems/Tezes_STILISTIKA-1.pdf; Girčienė Jurgita. Metakalbiniai komentarai kaip internetinio naujažodžių diskurso elementas. *Lituanistica*. 2012. Prieiga per internetą <http://www.lmaleidykla.lt/ojs/index.php/lituanistica/article/view/2361>; Keinys Stasys. Galūninė terminų daryba. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 19. 1979. Vilnius; Keinys Stasys. Lietuvių kalbos hibridai (sąvoka, rūšys ir normiškumas). *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai* 3(88), A serija, 1984. Vilnius; Mikelionienė Jurgita. *Naujoji lietuvių kalbos leksika* (daktaro disertacija). 2000. Kaunas; Murmulaitytė Daiva. Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas ir naujadarų tyrimo perspektyvos. *Bendrinė kalba*. 89. 2016. Vilnius, Prieiga per internetą http://www.bendrinekalba.lt/Straipsniai/89/Murmulaityte_BK_89_straipsnis.pdf; Smetona Antanas, Kučinskaitė Eglė. Priešdėlio da- kilmės ir taisymo motyvų klausimu. *Leksikografija ir leksikologija*. 2015. Vilnius.

Internetiniai ištekliai:

<http://www.vlkk.lt/aktualiausias-temos/didziosios-klaidos/zodziu-sandaros>

<http://naujazodziai.lki.lt>

UŽDUOTYS

I. Kaip vadinami šių šalių gyventojai:

Australija –

Airija –

Alžyras –

Čekija –

Čilė –

Didžioji Britanija –

Izraelis –

Jemenas –

Jungtinės Valstijos –

Kenija –

Kinija –

Makedonija –

Kaip dabar vadinama Gruzija ir jos gyventojai? Atsakyti ir argumentuoti padės VLKK tinklalapio puslapis <http://www.vlkk.lt/aktualiausias-temos/svetimvardziai/valstybiu-gyventoju-pavadinimai>

- II.** Naujažodžių duomenyne (<http://naujazodziai.lki.lt>) raskite informaciją apie šiuos žodžius: advokacija, aerogelis, dendroparkas, eidžizmas, geronomika, kalbainis, pypliotyra, siaubiakas, slemeris, žinutininimas. Įvertinkite juos normos požiūriu.
- III.** Pateiktuose sakiniuose raskite nenorminių atvejų, kaip juos pataisytumėte:
1. Lapkritį įvyks filatelistų suvažiavimas.
 2. Kiniečiai priklauso geltonajai rasei.
 3. Tos mergelkos niekuo neišgąsdinsi.
 4. Nesinervuok, trejukė – ir tai pažymys.
 5. Į tavo klausimą negaliu atsakyti vienareikšmiškai.
 6. Urologinis kabinetas įsikūręs ketvirtame aukšte.
 7. Tai atsitiko tada, kai baiginėjau antrą kursą.
 8. Kaimynka taip ir nesuprato, ko aš buvau atėjusi.
 9. Nuo Naujųjų metų atlyginimai turėtų kilti ir švietimiečiams.
 10. Švaros mėnesį sujudo tvarkytis ir didžiasaliečiai.
 11. Žmogus taip nuoširdžiai dėkavojo, kad patikėjau gera padaręs.
 12. Jis nė vieno darbo nedadirba iki galo.
 13. Ta pati krizė ištiko ir daugiatautinę Rusiją.

Morfologija

Kaip jau žinote iš morfologijos kurso, kalbos morfologija yra kurios nors kalbos gramatikos posistemis, apimantis žodžių klases, gramatines kategorijas ir jų reiškiamas gramatines reikšmes. Pats žodis *morfologija* sudarytas iš dviejų graikiškų žodžių *morphe* – forma ir *logos* – mokslas, vadinasi, paprastai tariant, tai žodžio formų mokslas. Šiame skyriuje kaip tik ir bus kalbama apie gramatinių formų normas.

1. Giminė.

Kai kalbame apie giminės kategoriją, žinoma, pirmiausiai turime galvoje daiktavardžius, nes daiktavardžių, neturinčių giminės kategorijos, nėra – giminės kategorija yra svarbiausias morfologinis daiktavardžių požymis, padedantis išryškėti jų daiktiskumo reikšmei.

1.1. Įsidėmėtina, kad daiktavardžių vyriškoji giminė vartojama apibendrintai (abiejų lyčių) profesijoms, pareigoms, rangams įvardyti: *nario mokestis, piliečio pasas, direktoriaus pareigos, kapitono laipsnis* ir t. t. Kai iš anksto nežinoma, kurios giminės asmuo bus įvardytas, gali būti greta vartojami abiejų giminių daiktavardžiai arba pridedama moteriškosios giminės galūnė, pvz.: *piliētis* arba *piliētis (-ė)* (vardas, pavardė).

1.2. Moteriškoji giminė vartojama pavadinant moteris pagal pareigas, profesijas, teisinį statusą, rangus, titulus, mokslo laipsnius, pedagoginius vardus ir pan., kai tekste rašomas konkretus vardas ar/ir pavardė, pvz.: *direktorė Saulė Daujotė, Seimo narė Rima Baškienė, leitenantė Aurelija, profesorė Evalda* ir t. t.

1.3. Moteriškosios giminės daiktavardžiai vartojami, kai juos sakinyje, einančius vardine tarinio dalimi arba priedėliu, reikia derinti su kitu moteriškosios giminės daiktavardžiu: *Lenkija yra strateginė mūsų kaimynė. Prie sodybos stūksanti didžiulė tuopa buvo ne vienos audros liudininkė*. Galima vartoti vyriškąją giminę, kai sakoma apibendrintai, pvz.: *geriausi vargonininkai – moterys*.

1.4. Jau kalbėta, kad lietuvių kalboje esama nekaitomų daiktavardžių. Jie patys problemų nekelia, nes ilgainiui tokie žodžiai imami kaityti ir dabartiniam kalbos vartotojui jau keltų nuostabą, kad jie buvo nekaitomi, pvz.: *relė, želė, cunamis, kivis, mangas* ir t. t. Dar kiti nekaitomi tik oficialiuosiuose stiliuose, o šnekamojoje kalboje jie visiškai adaptuoti, pvz.: *reziūmė, varjetė, mercedesas, citramonas* ir t. t. Sunkumų kyla tuomet, kai su nekaitomais žodžiais reikia derinti pažyminius. Įsidėmėtina, kad giminės kategorija būdinga ne tik lietuviškiems daiktavardžiams ar visiškai adaptuotiems skoliniams, bet ir nekaitomiems skoliniams. „Lietuvių kalbos gramatikoje“ rašoma, kad nelinksniuojamųjų kitų kalbų kilmės daiktavardžių giminė „atsekama ne tiek iš daiktavardžio formos, kiek iš konteksto: ją daugiausia parodo sintaksiniais ryšiais su daiktavardžiu susiję būdvardžiai, skaitvardžiai, įvardžiai ir dalyviai.“ (LKG I, 1965, 169). Ramunė Vaskelaitė (2001: 48) teigia, kad „su morfologinės raiškos neturinčiais daiktavardžiais būdvardiškojo žodžio linksnis parenkamas pagal sintaksinę funkciją, skaičius – pagal reikšmę, o giminė – pagal daiktavardžio galo panašumą į lietuviškus žodžius arba pagal sąsajas su žodžiu reiškiamo daikto pavadinimais.“ (Vaskelaitė, 2001, 48) Ne visada lengva parinkti nekaitomų daiktavardžių giminę, nors gramatikoje pateiktos, atrodo, aiškios taisyklės: nelinksniuojami kitų kalbų kilmės daiktavardžiai, kurie baigiasi kirčiuotu *-ė*, yra moteriškosios giminės, pvz.: *ateljė, filė, fojė, koljė, kupė, turnė* ir t. t., o turintys tiek kirčiuotą, tiek nekirčiuotą baigmenį *-i, -u, -o* yra vyriškosios giminės, pvz.: *aveniu, bolero, kazino, meniu, metro, ragu, tabu, taksi, triko* ir t. t., išskyrus moteriškosios lyties asmenis reiškiančius daiktavardžius, pvz., *fru, ledi*. Vis dėlto kalboje nekaitomųjų daiktavardžių giminės raiška įvairuoja, pvz., įvairios dražė ir įvairūs dražė. Atrodo, kad giminės parinkimą daugiau lemia sąsaja su panašios reikšmės žodžiais, pvz.: *nuostabūs tango* (šokis), *tarptautinė žiuri* (komisija), *naujas taksi* (automobilis) (daugiau žr. Rimkutė, 2011, 186). Atlikusi tyrimą, mokslininkė daro išvadą, kad, „nepaisant kalbos rekomendacijų, dažniau moteriškajai giminei priskiriami daiktavardžiai *aveniu*,

žiuri, o daiktavardžiai *amplua, koljė, reziუმė, suflė, turnė*, sprendžiant iš šalia pavartotų derinamų jų žodžių, dažniau laikomi vyriškosios, o ne moteriškosios giminės.“ (ten pat 197)

1.5. Būdvardžių ir būdvardiškujų žodžių, kurie vartojami be daiktavardžių, kai reikalingas papildymas, vartojama negimininė forma, konstrukcija su negiminine forma, atitinkamas įvardžio *tas* linksnis su šalutiniu sakiniu, pvz.: *Pabraukite tai, kas reikalinga. Remiantis tuo, kas pasakyta, priimtas sprendimas. Laikome tikslinga atnaujinti bendradarbiavimą. Formuluoję to, kas nereikalinga, būtina atsisakyti. Nepasiduokite tam, kas laikina. Poeto eilės sieja skaitytoją su nežinomybe; tuo, kas nežinoma.* O kartais vietoj būdvardiškujų formų labiau tinka daiktavardis, pvz.: *Projekte ryškus baigties/ baigtinumo ir begalybės skirtumas.*

1.6. Laikui nusakyti su įvardžiu *kelintas* ar kelintiniais skaitvardžiais vartojama moteriškosios giminės forma, pvz.: *Kelinta šiandien; Kelinta valandą baigiasi paskaita? Sutartis galioja iki rugpjūčio dvidešimt šeštos dienos/ dvidešimt šeštosios.*

1.7. Kaip žinome, lietuvių kalbai labai svarbus derinimas: jeigu daiktavardis yra tam tikros giminės, vadinasi, ir būdvardiškas žodis bus tos pačios giminės, todėl įsidėmėtina vartosena, pvz., *Soduose jau prisirpusios vyšnios. Mergaitės atsiklaupusios rinko žemuoges* ir t. t. Problemų čia kyla todėl, kad tarmėse arba laisvuosiuose stiliuose matome veikiamųjų dalyvių vyriškosios giminės daugiskaitos vardininką, pvz.: *Kalnai kelmuoti, pakalnės nuplikę! Žiūrėk, dvi sagos ištrūkę.* Vartosenos netolygumų kyla ir todėl, kad vyriškoji giminė vartojama apibendrinamąja reikšme, pvz., *Sveiki sulaukę Velykų*, ir beasmenių sakinių tarinio pozicijoje, pvz., *Šiandien pašalę.*

1.8. Atkreiptinas dėmesys, kad daiktavardžio giminė skirtingose tarmėse gali įvairuoti, pvz., žemaičių *slyvai, morkai*; aukštaičių *akivara* ir t. t. Standartinėje kalboje imamas vienas kuris variantas.

2. Skaičius.

2.1. Kai žymimas kiekis, sudarytas iš daugiau nei vieno vieneto, vartojama daugiskaita, t.y. kai neapibendrintai reiškiamas augalų, gyvūnų, asmenų ir pan. rūšis: *Šiek tiek įdėkite citrinų rūgšties; Ūkininkas kovoja su koloradais; Gaminami baldai iš medžio plokščių; Parduodami gyvi karpiai; Vaisinėje galima nusipirkti jonažolių, ramunėlių, čiobrelių ir kitokios gydomosios arbatos; Mes suvienijom rinkėjus – už mus balsavo daugiau kaip penkiasdešimt procentų rajono gyventojų* ir t. t.

Jei sakoma apibendrintai, dažniausiai kaip rūšies pavadinimą, vartojamos ir vienaskaitos formos, pvz.: *Gandras – vienas iš laukiamiausių pavasario paukščių. Gegutė deda kiaušinius kitų paukščių lizduose.*

2.2. Reikalinga daugiskaita reiškiant renginių, vietų ir panašius pavadinimus, susijusius su vienos rūšies daiktų sankaupa, pvz., *Laikrodžių taisykla; vaikų darželis; Vaikų piešinių konkursas; Liaudies amatų šventė* ir t. t.

Apibendrintai galima vartoti ir vienaskaita, pvz.: *Šauniausio moksleivio rinkimai; Motinos ir vaiko klinika.*

2.3. Žodžių *profesija, amatas, specialybė, verslas* ir t. t. vartojamos vienaskaitos formos, pvz.: *Jau nuoliai per trejus metus įgyja šaltkalvio specialybę; Darbo birža bedarbiams siūlo keisti kvalifikaciją ir įsigyti siuvėjo, virėjo, staliaus profesiją.*

Bet vartojama daugiskaita, kai daiktavardis eina su asmenis reiškiančių žodžių daugiskaita, pvz., *vaikai mokosi staliais*; kai daiktavardis žymi siekiamą arba pasiektą socialinę, politinę ar profesinę padėtį, pvz., *kandidatas į prezidentus; išėjo (baigė mokslus) į kunigus.*

2.4. Tradiciškai nusistovėjo, kad sakome *Mokytojų diena*, bet *Motinos diena, Tėvo diena* ir t. t.

2.5. Viena iš dažniausių bėdų, susijusi su skaitvardžių vartosena, – dauginių skaitvardžių su daugiskaitiniais daiktavardžiais vartojimas. Įsidėmėtina, kad su tokiais daiktavardžiais vartojami tik dauginiai skaitvardžiai (nuo 2 iki 9): *Žemės dokumentų tvarkymas trunka jau trejus metus. Sužaiستos septynerios rungtynės. Užsisakėme dvejus garažo vartus.* Dauginės formos taip pat vartojamos su daiktavardžiais, reiškiančiais porinius daiktus (*trejos pirštinės, dveji batai* ir t. t.), bei žyminčiais vienodu

daiktų eilę (*Žvirblis per metus dvejus vaikus peri*). Atkreiptinas dėmesys į skaitvardžių vartojimą pasaulyje *vieni/ vieneri metai, marškiniai, rungtyinės* ir t. t. Daug lengviau atsimentis visą sistemą (*vieneri, dveji, treji, ketveri, penkeri, šešeri, spetyneri, aštuoneri, devyneri metai*), tačiau *vieni metai* yra logiškesnis pasakymas, nes vienas daiktas neturi nei poros, nei jų daug, todėl norminiai variantai čia yra abu pasakymai.

Taip pat reikia atkreipti dėmesį, kad dauginiai skaitvardžiai ar analogiškai padaryti įvardžiai su skaičiais kaitomais daiktavardžiais nevartojami: *Kursai truko tris mėnesius. Kiekvienais metais vyksta geriausių studentų darbų konkursas*.

3. Įvardžiuotinės formos.

Pagrindinė įvardžiuotinių formų paskirtis – pabrėžti, apibrėžti ir išskirti: *gražioji lietuvaite; naujieji kaimynai, žalioji arbata* ir t. t.

3.1. Įvardžiuotinės formos vartojamos rūšiai žymėti dažniausiai terminams kurti: *lengvoji pramonė, sveikieji skaičiai, baltieji lokiai, gimtoji kalba, įspėjamieji ženklai, spalvotieji metalai, nekilnojamas turtas* ir t. t. Čia būtina atkreipti dėmesį į kontekstą: ar pasakymas vartojamas terminologizuotai, ar norima pabrėžti tiesiog spalvą, paprastą ypatybę: *Šiame plote pasėti raudonieji dobilai* ir *Kokie gražūs tie raudoni dobilai; Šiose platumose paplitusios rudosios lapės* ir *Rudos lapės visai pranyksta rudeniniame miške*.

3.2. Įvardžiuotinės formos vartojamos švenčių, įvairių dalių skaitvardiniams pavadinimams kurti: *Vasario šešioliktoji, Kovo vienuoliktoji, trečioji kirčiuotė* ir t. t.

3.3. Įvardžiuotinę formą turi pareigybių, instancijų pavadinimai: *vyriausiasis redaktorius, Aukščiausiasis Teismas* ir t. t.

3.4. Kai būdvardis ar dalyvis sudaiktavardėję, išskiriamajai daikto ypatybei reikšti vartojamos įvardžiuotinės formos: *tikinčiųjų eiseną į Šiluvą, neturiu grynujų* ir t. t.

3.5. Įvardžiuotines formas siūloma vartoti kreipiniuose: *Gerbiamieji ponai, Mielieji kolegos* ir t. t. Jei kreipiamasi vien būdvardžiu, tuomet būtinai reikalinga įvardžiuotinė forma: *brangusis, mylimoji, gerbiama* ir t. t.

3.6. Įvardžiuotinė forma tinka ypatybei reikšti: *Manimi labiausiai rūpinosi vidurinioji sesuo*.

Jei išskiriamajai daikto ypatybei reikšti sudėtiniuose terminuose vartojami būdvardžiai su priesaga *-inis*, vartojamos neįvardžiuotinės formos: *apatinis žandikaulis, vidurinė mokykla, vidutinis verslas* ir t. t.

Suprieveiksmėjęs arba sudaiktavardėjęs būdvardis su *-inis* taip pat gali būti įvardžiuotinis, pvz., *stengiasi iš paskutiniųjų*.

Atkreiptinas dėmesys, kad dešimtis reiškiančių skaitvardžių įvardžiuotinės formos nevartotinos ištisam dešimtmečiui reikšti, prie jų būtinas ir daiktavardis *dešimtmetis*: *Ketvirtasis dešimtmetis – bene pats tautiškiausias mūsų valstybės gyvavime*.

4. Laipsniai.

Pirmiausia prisiminkime, kad laipsniavimas gali būti sintetinis (vientisinės formos), t. y. kai laipsnio rodiklis (priesaga) yra sudėtinė žodžio dalis, pvz.: *geras – geresnis – geriausias*, arba analitinis (samplaikinės formos), kai laipsniui reikšti vartojama nelyginamojo laipsnio forma ir pagalbinis žodis, pvz., *labiau patyręs, mažiausiai paplitęs*.

4.1. Samplaikinės formos vartojamos:

- veikiamųjų dalyvių aukštesniajam ir aukščiausiajam laipsniui reikšti: *Tai labiausiai Afrikoje paplitusi liga. Į projektą kviečiami labiausiai patyrę mokslininkai*.
- laipsniuojant būdvardžius su priesaga *-inis, -ė*: *Laida dabar taps labiau pramoginė. Šios iškilmės labiau simbolinės*.

- c) lyginamuosiuose posakiuose su *negu ir nei* priešinamoms ypatybėms reikšti: *Po varžybų buvo labiau graudu nei linksma*. Palyginimas buvo *labiau piktas negu juokingas*.
- d) kai *labiau* ir *labiausiai* vartojami ne kaip laipsnio formos: *Pardavėja sakė, kad labiausiai dabar perkami sąsiuviniai. Šie dribsniai vaikų labiau mėgstami*.

4.2. Vis dėlto lietuvių kalba labiau linksta į vientisines formas, todėl siūloma, kur įmanoma, analitines formas keisti sintetinėmis. Vienas iš dažnesnių siūlymų yra vietoj samplaikinių aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio būdvardžių, neveikiamųjų bei reikiamybės dalyvių,rieveksmių formų rinktis vientisines formas: *Balsas darėsi vis tvirtesnis*; *Tai labiausiai perkamiausia knyga*; *Keisčiausia, kad jiems nepasisekė*.

5. Laikai ir nuosakos

Lietuvių kalbos raiškos galimybės tikrai didžiulės, pavyzdžiui, autoriaus nuožiūra, atsižvelgus į kontekstą, galima pasirinkti tiek vientisines, tiek sudėtines būtojo kartinio laiko formas: *ketinau eiti ir buvau ketinęs eiti*; *ar matei filmą ir ar esi matęs filmą* ir t. t.

Tariamam, neįvykusiam, dažniausiai su sąlygos atspalviu praeities veiksmui reikšti, vartojamos sudėtinės formos: *Jeigu būčiau grįžęs anksčiau, viso to nebūtų įvykę. Jei būtumėt šito paklausė prieš pusmetį, būčiau suabejojęs, ką atsakyti* ir t. t.

6. Sangrąža

Trumpai prisiminkime, kad sangrąža yra tranzityvumo sferos kategorija – veiksmo krypties į subjektą rodymas. Pagrindinė sangrąžos formanto funkcija – apriboti veiksmą subjekto sfera. Sangrąžos formantas gali reikšti, kad veiksmas atliekamas subjekto naudai (*megzti–megztis*). Tokiais atvejais sangrąžiniai veiksmažodžiai išlaiko nesangrąžiniams veiksmažodžiams būdingą objekto linksnio valdymą. Kai kurie sangrąžiniai veiksmažodžiai vartojami kaip atitinkamų nesangrąžinių sinonimai (*bijo–bijosi*). Sangrąžinės formos rodo ir daug kitų dalykų: veiksmas vyksta savaime (*žaižda traukiasi*), vyksta tarpusavio veiksmas (*bartis, kalbėtis*), pabrėžiamas asmuo, į kurį nukreiptas veiksmas (*nusipirkau sau*) ir t. t. (apie tai kalbėjote per morfologijos paskaitas ir seminarus). Atkreiptinas dėmesys į tuos atvejus, kai sangrąža normos požiūriu vertinama neigiamai.

Nepriešdėlinių veiksmažodžių sangrąžos dalelytė yra formos galinė morfema, o priešdėliniuose veiksmažodžiuose jos vieta po priešdėlių, pvz., sakausi (*sakau-s(i)*), sakėsi (*sakė-s(i)*); pasisakyti (*pa-si-sakyti*), pasipasakoti (*pa-si-pasakoti*). Tas pats ir daiktavardžiuose, pvz.: šnekėjimosi (*šnekėjimo-si*), pasišnekėjimas (*pa-si-šnekėjimas*). Vartojant išvestines sangrąžinių veiksmažodžių formas ar daiktavardžius su dalelyte *-si* gale kartais sudvejojama dėl galūnės. Įsidėmėtina, kad *-si* nėra galūnė; tai nekaitoma žodžio dalis. Todėl, pvz.: *baidydami* ir *baidydamosi* (ne *baidydamosios*), *žavėdami* ir *žavėdamosi* (ne *žavėdamosios*), *rūpindami* ir *rūpindamosi* (ne *rūpindamosios*), taip pat *kreipimasis*, *kreipimosi*, *kreipimuisi*, *kreipimąsi*, *kreipimesi*; *kreipimaisi*, *kreipimūsi* (ne *kreipimaisiai*, *kreipimūsių*) ir pan.

Jeigu veiksmas negali vykti savaime, sangrąžinė formos nevirtojamos: *Už kiek parduodamas šis butas? Gaila, bet jokio orų pagerėjimo artimiausiu metu nenumatoma. Kaip tariamas šis žodis? Nepirk šio švarko – jis tau netinka* (o ne *nesižiūri*).

Savaiminiam veiksmui ar būsenai reikšti vartojami sangrąžiniai veiksmažodžiai tokiuose pasakymuose kaip *duona susivalgė, kojinės susiavėjo, malkos susikūreno*. Dar esama neigiamų veiksmažodžių: *nieko nesinori, šiandien nesidirba, nors esu pavargęs, bet visai nesimiega*. Dar kelių veiksmažodžių (*girdėti, justti, matyti*) nesangrąžinės formos vartojamos sinonimiškai su sangrąžinėmis: *Girdėjosi/ buvo girdėti, kad kažkas lipa laiptais. Jau iš tolo matėsi/ buvo matyti raudonas bažnyčios stogas*. Kyla klausimas, kaip normos požiūriu vertinti pasakymus: *knyga susiskaitė* (nusidėvėjimo reikšme) ir šalia *knyga gerai/ greitai skaitosi*. Tikriausiai klausimas bent kol kas lieka atviras.

Nesangražines formas su sangražiniu įvardžiu (*savęs, save*) į save nukreiptam veiksmui reikšti keičiame sangražinėmis: *Jonas skelbiasi* (ne *skelbia save*) *pranašu. Kaip ir visuose konkursuose, merginos pirmiausia prisistatė* (o ne *pristatė save*) ir t. t.

7. Rūšis

Rūšies kategorija lietuvių kalboje dvejopa. Sakinio rūšys skiriamos pagal veiksmo santykį su veikėju, sakinyje išreikštu veiksmu – *Jonas kaito knygą* (aktyvas) ir *knyga skaitoma Jono* (pasyvas). Veiksmažodžio sistemoje (paprastai atributo pozicijoje) yra dvi rūšies formų grupės: veikiamoji (*valgantis vaikas*) ir neveikiamoji (*valgomas saldainis*).

Neveikiamoji rūšis vartojama, kai nusakoma daikto paskirtis, rūšis, tipas: *Salėje daug sėdimų vietų. Jis dirba vadovaujant darbą. Informaciją jums suteiks įspėjamieji ženklai. Esant tokiai ligos eigai išrašomi plečiamieji vaistai.*

Tokie reikalavimai radosi iš terminų darybos ir vartosenos, tačiau ir terminų sistemoje ši taisyklė nėra absoliuti. Bandant kurti vieną terminologinę formą, susidurta su techniniais dalykais, kurie termino vartosenai turi lemiamą reikšmę. Čia turima omenyje tokius terminus kaip *varomieji* ir *variantieji ratai; nešamoji* ir *nešančioji raketa* ir t. t. Tai du skirtingi dalykai ir abu terminai yra reikalingi. Pirmuoju atveju (*variantieji, nešančioji*) reiškiamas daikto, kuris yra tiesioginis veiksmo atlikėjas, požymis, o neveikiamosios rūšies dalyvis reiškia požymį to daikto, kuris yra veikiamas kito veikėjo (*varomieji, nešamoji*). Kas kita sritys, kuriose nėra tokios opozicijos ir iš tiesų galima sukurti patogią terminų sistemą pasitelkus neveikiamosios rūšies dalyvius: *drėkinamasis kremas, keliamieji metai, rodomasis pirštas, gydomosios žolelės* ir t. t. Taigi nustatant tokių ir panašių terminų vartoseną, vien formaliųjų kalbos kriterijų nepakanka. Atkreiptinas dėmesys, kad terminus sudarantys neveikiamosios rūšies dalyviai yra įvardžiuotiniai. Norint geriau atskirti veikiamojo ir neveikiamojo dalyvio opoziciją, galima įsidėmėti tokį pavyzdį: *Valgantis vaikas valgomuoju šaukštu valgo valgomuosius ledus* (*aktyvus veikėjas – įrankis – objektas*).

Dar vienas dalykas – riba tarp terminų ir ne terminų yra labai neaiški. Kai termino nereikia, kasdienėje kalboje pavartojame veikiamosios rūšies dalyvius tada, kai dalyvis turi valdomą žodį, pvz., *Prisirinkome skrandį gydančių žolelių.* Taip pat reikia atkreipti dėmesį į tuos atvejus, kai veikiamosios rūšies dalyviai vartojami veikėjams nusakyti: *Į seminarą kviečiami vadovaujantys darbuotojai.*

LITERATŪRA

Girčienė Jurgita. *Naujoji lietuvių kalbos leksika* (Metodinė priemonė). 2012. Vilnius: Edukologija; Juddžentis Artūras. *Žvilgsnis į daiktavardžių giminės kategoriją. Acta Linguistica Lithuanica*. 46, 2002; LKG – *Lietuvių kalbos gramatika*. 1965. Vilnius: Mintis; Miliūnaitė Rita. (sud.) *Kalbos patarimai 1. Gramatinės formos ir jų vartojimas*. 2002. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas; Rimkutė Erika. Morfologiškai neadaptuotų daiktavardžių giminė. *Kalbos kultūra*. 84. 2011; Vaskelaitė Ramunė. Nelietuviškų nekaitomų žodžių sintaksiniai vaidmenys. *Kalbos kultūra*. 74. 2001.

Internetiniai ištekliai:

<http://www.vlkk.lt/aktualiausiasios-temos/didziosios-klaidos/formu-vartojimo>

<http://www.vlkk.lt/konsultacijos/6775-sangrazos-dalelyte-damosi-aisi-usi-aisi>

<http://www.vlkk.lt/konsultacijos/2632-dalyvio-rusis>

<http://www.vlkk.lt/konsultacijos/zymes/81-morfologija>

UŽDUOTYS

- I. Pateiktuose sakiniuose raskite nenorminių atvejų, kaip juos pataisytumėte:
1. Ateljė, kuriame dirbu, yra erdvus ir gražus.
 2. Šita saldainių asorti labai skani.
 3. Minėti jo vardą – griežta tabu.
 4. Žemės drebėjimas cunami nesukėlė.
 5. Pietums užsisakė spageti, mango sulčių ir pyragėlį su kivi įdaru.
 6. Šturo siūlo pagaminti Oto filė kepsnį su kus-kus bokšteliais ir šafranų padažu.
 7. Želė gausu vitaminų ir mineralų.
 8. Praleista puiki galimybė įsivesti euro.
 9. Šiemet kaip niekad gerai užderėjo morkai.
 10. Nuo kalnelio prieš mus atsivėrė pelkė su grėsmingomis akivaromis.
 11. Jam sukrestė smegenys.
 12. Iš pradžių visi šoka poromis, o trys prasčiausiai pasirodė poros patenka į komisijos rankas.
 13. Kaime šį savaitgalį nusimato šauni vestuvė.
 14. Melisos arbata atgaivina bematant.
 15. Vyšnios sultys puikiai tinka gairai daryti.
 16. Alūs ir vynai – argi jie dera gerti kartu?
 17. Galerijoje rengiama lietuviško plakato paroda.
 18. Kalvių amato neišmoksi, tai talentas.
 19. Mus rengia būti redaktoriumi, korektoriumi arba vertėju.
 20. Jau penkis metus dirbu vienoje vietoje.
 21. Daugiau nei du metus vedini Shackletono jie pėsčiomis bei valtimis keliavo per ledo lytis iki Dramblio salos.
 22. Mums liko sužaisti tris rungtynes.
 23. Per savaitę man reikia trijų marškinių ir šešių kojinių.
 24. Jis septyneris metus žaidė priešininkų komandoje.
 25. Planą įvykdysime per šešerius mėnesius.
 26. Senolis turėjo ketverias žmonas ir per dvidešimt vaikų.
 27. Dar penki nuo sužeidimų mirė kitą rytą, dar vienas aštuntąją dieną po avarijos, aštuonerius palaidojo sniego nuošliauža.
 28. Aistis Ramanauskas sukasi per keturis darbus, studijuoja dvejuose universitetuose.
 29. Kūdikiui buvo sušvirksčia vos 4-7 mililitrai iš 40 mililitrų skysčio, buvusio dvejuose švirksčiuose.
- II. Ką, kada ir kaip taisytumėte šiuose sakiniuose (pasitelkite literatūros sąrašė nurodytą knygelę „Kalbos patarimai 1. Gramatinės formos ir jų vartojimas“):
1. Laidos vedantysis pirmiausia paskelbė temą.
 2. Policijos budintysis A. Petrauskas klauso!
 3. Pirmininkaujantis posėdžiui įjungė mikrofonus.
 4. Šioje dirvoje pasėti raudoni dobilai.
 5. Mūsų platumose gyvena rudos lapės.
 6. Uždara akcinė bendrovė gamina išskirtinius gaminius.
 7. Jūsų odai reikia maitinančio kremo.
 8. Jeigu nenori padaryti avarijos, skaityk įspėjančius ženklus.
 9. Visi, įstojusieji šiais metais, mokysis pagal naują programą.
 10. Pratime įsivėlė klaida, pasitaisykite ją jūsų knygoje.
 11. Tavo tekste pažymėk sudurtinius žodžius.
 12. Gal jis labiau laimingas už mane, nors ir nieko neturi.
 13. Negalima sakyti, kad Petriukas labiau blogas negu Jonukas, tai ne pedagogiška.
 14. Gerbiami Seimo nariai, iš pradžių informacija.
 15. Mieli tėveliai, sveikinu jus jubiliejaus proga.
 16. Lietuviška estrada mėgiama vyresnio amžiaus žmonių.

Sintaksė

Kalbant apie normą, sintaksė tradiciškai aptariama vėliausiai, tačiau morfologija ir sintaksė kartu sudaro gramatikos mokslą ir yra glaudžiai susijusios. Žodžio reikšmė kaip tik ir išryškėja sakinyje arba tekste. „Kiekvienas sakiny susijęs su kalbos situacija, kurioje vyksta bendravimas ir reiškiamas mintis. Kalbos situacijoje išryškėja ir tam tikromis priemonėmis nusakomas modalumas, t. y. kalbėtojo požiūris į pasakymo turinį – kalbamų dalykų tikrumą, galimumą, akivaizdumą ir t. t.“ (LKG, 1997, 476) Žinoma, sintaksei žodžio formos rūpi tik tiek, kiek jos gali atlikti tam tikras sintaksines funkcijas. Sintaksėje žodžių forma aptariama jos galėjimo jungtis su kitais žodžiais, jos junglumo, arba valentingumo (galėjimo jungtis su kitais žodžiais) atžvilgiu. Kalbotyros moksle diskutuojama, kam priklauso linksnis: morfologijai ar sintaksei. Paprastai linksnis suvokiamas kaip morfologinė kategorija (linksnio rodiklis – galūnė) ir aprašomas morfologijos skyriuje. Tačiau normai labiau rūpi linksnio reikšmė, linksniumi reiškiami žodžių ryšiai sakinyje, o tai jau sintaksės objektas. Tas pats pasakytina ir apie prielinksnius ir su jais sudaromas prielinksnines konstrukcijas, apie dalyvines, pusdalyvines ir padalyvines konstrukcijas.

LINKSNIAI

Linksniai lietuvių kalboje vartojami parodyti žodžio santykį su kitais žodžiais, t. y. žodžio sintaksinį vaidmenį sakinyje. Linksnų vartojimo normų pažeidimų paprastai atsiranda tada, kai jie netinkamai vartojami žodžių junginyje. Normintojai skiria dvi pažeidimų grupes: 1) valdymo, kai pasirenkamas žodis, reikalaujantis visai kito linksnio, pvz.: *atstovauti tautą* (= *tautai* (kam?)), *gabus muzikoje* (= *muzikai* (kam?)) ir 2) reikšmių painiojimo, kai linksnis vartojamas jam nebūdinga reikšme, pvz., *knyga išleista anglų kalboje* (= *kalba*) – vietininkas nevartojamas daikto požymiui reikšti. (žr. Šukys, 1998, 54). Tačiau norminamuosiuose darbuose šios pažeidimų grupės neskiriamos, paprastai klaidos pateikiamos abėcėlės tvarka.

1. Vardininkas

1.1. Vardininku reiškiamas:

1. Subjektas (veiksmo atlikėjas, būsenos patyrėjas, ypatybės turėtojas): *Prieš kelias dienas parskrido varnėnai. Jūs turite prižiūrėti vienas kitą.*
2. Būvis (nekintantis) ir būseną: *Jis visą gyvenimą buvo mokytojas.*
3. Objektas: *Toliau matyti beržynas.*
4. Dvejetainis vardininkas: *Jis yra geras.*
5. Simboliniai pavadinimai: *Laikraštis „Lietuvos rytas“. „Vagos“ leidykla.*

1.2. Vardininkas netinka:

1. Subjektui ar objektui reikšti, kai norima pasakyti neapibrėžtą daiktų kiekį ar daikto dalį, ypač su savaiminio veiksmo ar būsenos, atvykimo, radimosi veiksmažodžiais. Tokiai raiškai reikia rinktis dalies kilmininką: *atsirasti (ko) (sunkumų), atsitikti (ko), atvykti (ko) (svečių), būti (ko) (yra šilto vandens), daugėti (ko) (nusiskundimų), gausėti (ko) (susirgimų), kilti (ko) (neramumų), mažėti (ko), pasitaikyti (prie ko), rasti (ko).*
2. Kreipiniui reikšti. Tam yra šauksmininkas: *Vairuotojau, sustokite prie stotelės.*

Kai šalia kreipinio vartojamas priedėlis *ponas*, jis gali būti pasakomas ir vardininku, ir šauksmininku, pvz., *Pone (ponas) ministre, ar galiu jūsų paklausti?*

Taip pat reikia nepamiršti ir retorinio kreipinio, pvz., *Ką tu žmogau (žmogus) padarysi, jei esi tik mažas sraigtelis.*

2. Kilmininkas

2.1. Kilmininku reiškiamas:

1. Objektas: a) su kilmininko reikalaujančiais veiksmažodžiais (*Pritrūko kantrybės*), b) su neiginiais (*Atsarga gėdos nedaro*), c) dvejetainis kilmininkas (*Jo nesu mačiusi nelaimingo*), d) su kilmininko reikalaujančiais būdvardžiais (*gausus, godus, kupinas, pilnas, reikalingas, sotus, turtingas*), e) su kiekiu reikšmės žodžiais (*įpilk truputį kavos*), f) neapibrėžtas kiekis (*radau grybų, uogų ir vaistažolių*).
2. Tikslas ir siekimas: *Kviečiu kavos. Eisim šieno pjauti.*
3. Subjektas: *Čia kiškio tupėta.*
4. Požymis: a) medžiaga (*aukso žiedas*), b) priklausymo santykiai (*tėvo kostiumas*), c) savotiška daikto kokybė, kai kilmininkas turi būtinąjį pažyminį (*ilgų vilnų, latvių kilmės, lašiniai plaštakos storio*).
5. Atžvilgis: *Gerumo jis geras.*
6. Sustiprinimas: *Senų senovėje.*

2.2. Kilmininkas netinka:

1. Kai jis vartojamas su veiksmažodžiais, reikalaujančiais kito linksnio ar prielinksninės konstrukcijos, todėl būtina įsidėmėti: *prieiti prie ko, ką; siekti (kiekiu reikšme) ką (kelis milijonus); pasiekti ką (pergalę); reikalauti ko iš ko (iš tėvo pinigų) ir t. t.* Tačiau negalima painioti atskirų žodžio reikšmių, mat viena reikšmė veiksmažodis gali reikalauti vieno linksnio, kita – kito. Taip yra, pavyzdžiui, su veiksmažodžio *siekti* reikšme 'stengtis laimėti', kai *siekti* reikalauja kilmininko: *Jis siekė savo tikslo*. Veiksmažodis *reikalauti* taip pat turi kelias reikšmes, jis netinka, kai reikalaujama ko nors iš asmens, pvz., *Jie reikalavo direktoriaus (= iš direktoriaus), kad išspręstų šį klausimą*. Pavartojus kilmininką, pasakymą galima suprasti visiškai kitaip, negu norėjo pasakyti adresantas.
2. Kai kalbamąja situacija norima nurodyti visumą, o ne objekto dalį (ypač su abstrakčios reikšmės daiktavardžiais), vartojamas galininkas: *Koncertai turėjo pasisėkimą. Šis reportažas gali turėti ir didaktinę paskirtį.*
3. Lyginimui reikšti su prieveiksmiais (*ne*) *daugiau, (ne) mažiau*. Šie prieveiksmiai reikalauja prielinksninių konstrukcijų: *Į mitinga susirinko daugiau negu (daugiau kaip) šimtas žmonių (per šimtą žmonių)*. Iš mokyklinio egzamino reikia surinkti *ne mažiau negu (ne mažiau kaip) trisdešimt balų*. Taip pat ir su aukštesniojo laipsnio būdvardžiais, kai vartojamos lyginamosios konstrukcijos su *kaip, negu, per*: *Produktų laikymo temperatūra ne aukštesnė kaip (negu) aštuoni laipsniai (per aštuonis laipsnius)*.
4. Požymiui reikšti, todėl sakoma: *Šaltai rūkytos dešros. Būtiniausias (svarbiausias) prekės*.
5. Čia dera paminėti ir vertalus su kilmininku. Vienas iš tokių yra datos pasakymas kilmininko linksniu: *Kelinto (=kelinta) šiandien? Šiandien liepos penkto (=penkta)*. Vertalas yra ir atžvilgio kilmininkas: *Šį automobilį pirkau prieš metus laiko (=prieš metus)*. *Mergina buvo labai aukšta, apie 180 cm ūgio (=apie 180 cm)*.

3. Naudininkas

3.1. Naudininku reiškiamas:

1. Objektas: *Išmetamosios dujos kenkia gamtai. Jis nepasiruošė paskaitai*; su būdvardžiais: *artimas, atlaidus, gabus, geras, ištikimas, jautrus, kenksmingas, pavojingas, svetimas* ir t. t.

2. Subjektas: a) būsenos, veiksmo patyrėjas (*Pažiūrėk man į akis*); b) subjektas su padalyviu (*Svečiams išvažiuavus, puolėme tvarkyti namus*).
3. Būvis dvejybinėse konstrukcijose (*Jam reikia būti geram*).
4. Laikas su paskirties atspalviu (*Pažadėjo atvažiuoti šventėms*).
5. Tikslas, paskirtis (*Darbuotojų premijoms stinga lėšų. Sudaryta grupė projektui rengti. Priimame užsakymus tortams*).

3.2. Naudininkas netinka:

1. Objektui su jo nereikalaujančiais žodžiais: *atitikti ką, atsilaikyti prieš ką, kreipti dėmesį į ką, kurstyti ką, linkti į ką arba prie ko, pasitikėti kuo, pastūmėti į ką, prisitaikyti prie ko, sutelkti dėmesį į ką, taikstytis su kuo, tikėti kuo, vertinti kuo (penketu), adaptuotis prie ko* ir t. t. Tas pats su būdvardžiais ir veiksmažodiniais daiktavardžiais: *panašus į ką, godus ko, šykštus ko; polinkis, potraukis į ką (arba bendratis), indėlis į ką, pasipiktinimas kuo, paklausas ko* ir t. t.
2. Gana dažnai dvejybinis naudininkas pavartojamas ten, kur reiktų kitų dvejybinių linksnių. Tokiu atveju reikalingas kitas dvejybinis linksnis (atitinkamai vardininkas, kilmininkas ar galininkas): *Jis turėjo būti atsargus. Prašėme jų būti atsargių. Skatino mane būti atsargesnį.*
3. Požymiui reikšti, kai daikto požymis reiškiamas nežymint jo paskirties. Tokiu atveju dažniausiai vartojamas kilmininkas: *Vertybinių popierių rizikos kaina gana didelė. Išsiųskite nurodytos sumos perlaidą/ Išsiųskite perlaidą nurodyta suma. Girdėsite T. Makačino dainą X pagal V. Bložės žodžius/ eilės V. Bložės/ Girdėsite T. Makačino dainą X: muzika – T. Makačino, eilės – V. Bložės.*
4. Apibūdinti dalykui, pasakytam daiktavardžiu, nereiškiančiu priemonės. Tokiu atveju vartojamas galininkas ir bendratis: *Parašiau prašymą gauti pašalpą. Įsirašiau į eilę gauti būsto paskolą. Parengtas planas, kaip gaudyti valkataujančius šunis/ Parengtas valkataujančių šunų gaudymo planas.*
5. Nors paskirties naudininkas yra viena iš naudininko reikšmių, tačiau gana dažnai jį pravartu keisti bendratimi, nes pasakymai skamba labai kanceliariškai. Ypač tai pasakytina, kai veiksmažodinis daiktavardis turi priesagą *-imas, -ymas*: *Dėžė skirta įrankių laikymui (=įrankiams laikyti). Laiškai paruošti siuntimui (=siųsti). Prekės skirtos pardavimui (=parduoti). Telefonas pasiteiravimui (=pasiteirauti).*
Rūšiai nusakyti tinka kilmininkas, o ne naudininkas: *Nusipirkau spintą drabužiams (=drabužių spintą). Prekybos centre atidarytas naujas skyrius – drabužiai vaikams (=vaikų/ vaikiški drabužiai).*
6. Kai norime pasakyti pareigybių pavadinimus, tokiu atveju vartojamas kilmininkas: *Paskirtas naujas komercijos direktorius. Mokslo reikalų prodekanas.*
Tačiau kai kada tinka ir naudininkas, ir kilmininkas – taip išvengiama atsirandančių dviprasmybių: *spaudos atstovas ir atstovas spaudai*. Taip pat taisyklinga vartoseną, kai veiklos sritis nesutampa su veiklos vieta: *Lietuvos ambasadorius Kanadai ir Lietuvos ambasadorius Kanadoje.*
7. Kai tikslas nusakomas su slinkties (*eiti, važiuoti* ir t. t.) ar siekimo (*rinktis, kviesti, prašyti*) veiksmažodžiais. Tokiu atveju vartojamas kilmininkas: *Studentai išvyko atostogų/ atostogauti. Skyrių vedėjai susirinko į ataskaitinį posėdį. Kviečiu pietų/ pietauti. Prezidentė išvyko su oficialiu vizitu/ oficialaus vizito.*
8. Kai žymima konkretaus laiko riba be paskirties (čia turimi omenyje tokie pasakymai kaip *šiai dienai, šiai minutei, pabaigai* ir panašūs): *Iki šios dienos užregistruota šimtas prašymų. Metų pabaigoje liko tik dvylika studentų.*
Laiko trukmei nusakyti naudininkas netinka tokiuose posakiuose kaip *Ar ilgai užtruksi? Palauk manęs minutėlę.*
Tačiau kai žymima paskirtis ar tikslas, naudininkas vartojamas: *Išvykau ilgam.*

4. Galininkas

4.1. Galininku reiškiamas:

1. Objektas: a) su teigiamais galininkiniais veiksmažodžiais (*Lenk medį, kol jaunas*); b) dvejetainis galininkas (*Padaryk mane laimingą*); c) visuma (*Išgerk kavą, kol neataušo*).
2. Laikas: a) jo momentas ar tarpas (*Trečiadienį bus egzaminas*); b) trukmė (*Visą mėnesį lijo*).
3. Kiekis: *Sveria visą toną*.

4.2. Galininkas netinka:

1. Su kai kuriais veiksmažodžiais, kurie iš tikrųjų reikalauja kilmininko, naudininko arba įnagininko: *atstovauti kam, ieškoti ko, laukti ko, kenkti kam, reikalauti ko iš ko ir t. t.*, taip pat nevartojamas su veiksmažodiniais būdvardžiais: *nešinas kuo, vedinas kuo*: *Mūsų klasės fizikai atstovavo mokyklai. Mums teko ieškoti pagalbininkų. Alkoholis ilginiui gali pakenkti sveikatai. Darbuotojai reikalavo iš administracijos geresnių darbo sąlygų. Jis ėjo vaiku vedinas, krepšiu nešinas.*
2. Su neigiamais tranzityviaisiais veiksmažodžiais. Tokiu atveju turi būti kilmininkas: *Neprašyk manęs pakeisti sprendimo. Universiteto jis nebaigė. Nerašyk čia nosinės.*
3. Neapibrėžtam kiekiui ar daliai žymėti. Čia reikalingas dalies kilmininkas: *Šiose varžybose žaidėjai pasiekė didelių laimėjimų. Darbuotojai buvo pavesta nupirkti kanceliarinių prekių biurui. Teko duoti kraujo tyrimams.*
4. Kai tikslas ir siekimas pasakomi su judėjimo reikšmės veiksmažodžiais (netaisyklingas galininkas dažniausiai vartojamas su bendratimi: *draugą pasveikinti, laisvę ginti*), taip pat paskirčiai reikšti. Tokiu atveju vartojamas kilmininkas, o bendratis nukeliama už daiktavardžio: *Eismo policijos brigada atvyko avarijos apžiūrėti. Ir vėl, jei reikės, stosime tėvynės ginti. Žmonės susirinko Nepriklausomybės dienos paminėti. Šis vaistas labiausia tinka reumatui gydyti. Trūksta lėšų atlyginimams mokėti.*

5. Įnagininkas

5.1. Įnagininku reiškiamas:

1. Objektas su veiksmažodžiais *didžiuotis, domėtis, grožėtis, naudotis, rūpintis, stebėtis, šlykštėtis, verstis, žavėtis*; su būdvardžiais *įkyrus, garsus, gyvas, reikšmingas, svarbus, tikras, vertingas*; su veiksmažodiniais būdvardžiais *nešinas, vedinas, velkinas, vežinas* (*Atėjo pagaliu velkinas*);
2. Priemonė: *Šaukštu jūros neišsėmsi. Skaldyti malkas kirviu.*
3. Būvis: a) kintama būseną, ypač kai yra tapsmą, virsmą reiškiančios jungtys *tapti, darytis, virsti, likti*: *Jis jam tapo dievaičiu. Jaunystėje mano tėvas yra buvęs kalviu. Vanduo ledu virta*; b) su būdvardžiais ir būdvardiškaisiais žodžiais, kai yra tarinio jungtys *išrinkti, laikyti, vadinti, pripažinti, paskelbti*: *Teismas jį pripažino nekaltu. Po dvejų metų jaunuolį paskelbė dingusiu be žinios*; c) kai būdvardiškasis žodis eina dvejetainio įnagininko antruoju dėmeniu: *Džiaukis sūnum dar nesuaugusiu*; d) kai būdvardis sudaiktavardėja: *Žaidėjas tapo atsarginiu.*
4. Vieta: *Arklys klusniai žingsniavo keliu.*
5. Laikas: a) laiko tarpas ar momentas: *Laiku nepasėsi – žiemą badą kentėsi*; b) pasikartojantis laiko tarpas: *Rytais dar pašąla*; c) laiko trukmė: *Metų metais neprisirengia susitvarkyti.*
6. Būdas, veiksmo pagrindas: *Trys žvejų mergaitės sukasi ratu.*
7. Kiekis: *Nuo varžovo atsiliko dviem minutėmis.*
8. Nuolaida: *Filmas filmu, o gyvenimas eina savo vaga.*

5.2. Įnagininkas netinka:

1. Objektui reikšti su pilnį žyminčiais veiksmažodžiais *gausėti, daugėti, prikimšti, prigrūsti, prikrauti* ir t. t., todėl sakoma: *Kišenės prikimštos pinigų. Maistas turtingas vitaminų ir mineralinių medžiagų/ papildytas vitaminais ir mineralinėmis medžiagomis. Statinę reikia pripildyti vandens.*
2. Kokybės turiniui reikšti. Čia vartojamas kilmininkas: *Jis dosnus pažady. Kraštas gausus miškų. Kursinis darbas per mažos apimties/ per mažas. Aš esu nustebeęs dėl to pokalbio.*
3. Lyginamajam objektui ar būviui su kai kuriais veiksmažodžiais reikšti vartojamas galininkas: *Jį apklausė kaip liudytoją. Šį butą įregistravo kaip tarnybinį.*
4. Veikėjui ar būsenos sukėlėjui (bet ne priemonei) reikšti su neveikiamosios rūšies dalyvais. Šiuo atveju vartojamas kilmininkas: *Bičiulis buvo priblokštas to įvykiu.*
5. Daiktavardžių įnagininko su veiksmažodžio *būti* formos – nuolatiniame (nekintamam) būviui reikšti, čia tinka tik vardininkas: *Sprendžiant iš akcento, jis galėjo būti prancūzas.* Kai tarinio jungtį sudaro būdvardžiai ar būdvardiškieji žodžiai, įnagininkas apskritai neįmanomas (išskyrus kelis atvejus t. y. jau minėti žodžiai: *išrinkti, laikyti, vadinti, virsti*, ir t. t.): *Vaikas nuo pat mažens atrodė gabus.*
6. Ten, kur turi būti dvejybinis vardininkas, kilmininkas galininkas. Tai gana dažnas dvejybinių linksnių derinimo pažeidimas. Reikia nepamiršti, kad būdvardis ar būdvardiškas žodis turi būti derinamas su atitinkamu daiktavardžio linksniu: *Jis dedasi laimingas. Niekada nemačiau tavęs tokio laimingo. Kas gali padaryti mane laimingą? Jis tapo laimingas. Jis jaučiasi laimingas ir t. t.*
7. Būdui reikšti, kai daiktavardis yra abstraktus. Tokios konstrukcijos keičiamos į prielinksnes: *Medžiagą disertacijai jis rinko su dideliu užsidegimu. Su mielu noru/ mielai pasidalyčiau mintimis su studentais.*
8. Laiko momentui ar tarpui žymėti vietoj vardininko ir galininko: *Būdamas penkiametė, ji jau svajojo apie aktorystę. Penkias minutes pavėlavau į paskaitą.*

5.3. Kalbant apie įnagininko nenorminę vartoseną pravartu pakalbėti apie tokius verstinius įnagininkus kaip *pagalba, prasme, keliu, eile, atveju, adresu, atžvilgiu* ir t. t., vartojamus polinksnio pozicijoje. Tokie atžvilgio įnagininkai keičiami kitu žodžiu ar linksniu arba visai praleidžiami: *Mechanizmai tuo bus valdomi balso pagalba (=balsu). Pastabų autorių atžvilgiu (=autoriams) neturiu. Mes žinomi ta prasme (=dėl to/ todėl), kad sugebame išsisukti iš bet kokios padėties. Šis sprendimas buvo priimtas susitarimo keliu (=būdu/ bendru sutarimu). Pacientai priimami eilės tvarka (=iš eilės). Šio sprendimo nepasiteisinimo atveju (=nepasiteisinus šiam sprendimui), turėsime keisti veiklos strategiją. Pasipylė nemažai priekaištų kalbėtojo adresu (=kalbėtojui).*

6. Vietininkas

6.1. Vietininku reiškiamas:

1. Konkreti veiksmo vieta ar aplinka: *Sode čiulbėjo paukščiai.*
2. Veiksmo, veiklos ar būsenos reiškimosi sritis: *Mama sakė užtruksianti darbe.*
3. Laikas: *Grįžau tik ryte.*
4. Požymis, nurodant konkrečią vietą: *Nusipirkau žuvies aliejuje.*
5. Būvis: *Buvo jis pačiame stiprume. Vedėjas dabar yra atostogose.*
6. Būdas su būsenos atspalviu: *Poetas mirė didelėse kančiose.*

6.2. Vietininkas netinka:

1. Ypatybės turėtoji ar būsenos patyrėjui reikšti. Tokiu atveju tinka kilmininkas arba nau-dininkas: *Mokytoja nuolat diegia savo mokiniams grožio supratimą ir ugdo juose gėrio pra-dus. Žmogaus viskas turi būti gražu.*
2. Veikimo, būsenos ar požymio sričiai (bet ne vietai) reikšti. Tokiuose pasakymuose varto-jamas atitinkamos formos žodis, kurio reikalauja kontekstas: *Ji gabi ir moksliui, ir sportui, ir muzikai. Vaikinas prisipažino mylįs/ kad myli. Jis nieko nenusimano apie namo remontą/ apie remonto darbus. Jis menkai/ prastai išmano muziką. Nieko neišmanau apie šachmatus. Dėl avarijos kaltas vairuotojas. Sprendžiant šį klausimą galimi keli variantai/ Galimi keli šio klausimo sprendimo variantai.*
3. Daikto būviui reikšti. Čia tinka vardininkas arba kilmininkas: *Namas yra avarinės būklės. Man šokas/ Mane ištiko šokas.*
4. Kalboje tebevertojama daug verstų vietininkų:
 - 4.1. Būdai reikšti: *Daugelyje atvejų/ daugumoje/ didžiumoje (=daugeliu atvejų, dažniau-siai, paprastai, iš esmės) žmonės nusivilia politikais. Ši liga pasitaikė eilėje atvejų (=neretai). Astrologija savo esmėje/ visumoje (=iš esmės, apskritai) nėra rimtas mokslas. Mūsų grupė pagrinde (=iš esmės/ apskritai) ir paruošė šventę. Pirmoje/ paskutinėje eilėje (=pirmiausia, paskiausia) reikia užpildyti anketą. Užduotis per egzaminą išsprendžiau pilnumoje (=iki galo/ visas) ir t. t.*
 - 4.2. Būviui, būsenai, požymiui reikšti: *Apklausa atlikta mažoje apimtyje (=atlikta mažos apimties apklausa). Penkių metrų atstume (=atstumu) gulėjo didžiulė gyvatė. Ilgą laiką Lie-tuvos literatūros kritika stovėjo aukštumoje (=buvo aukšto lygio). Ligonis atvežtas sunkioje būklėje (=sunkios būklės). Dirbau dviejuose etatuose (= dviem etatais, turėjau du etatus). Jis nekokoje formoje (=nekokios formos). Nutarimas tebėra galioje (=tebegalioja). Doku-mentai yra departamento jurisdikcijoje (=priklauso departamento jurisdikcijai). Knyga išleista rusų kalboje (=kalba). Šios problemos nėra komisijos kompetencijoje (=kompeten-cija, nepriklauso komisijos kompetencijai). Renginys vyko aukštame lygyje (=buvo aukšto lygio). Kraujospūdis normoje (=normalus, geras). Ši žemė kaimo nuosavybėje (=yra kaimo nuosavybė, priklauso kaimui). Jis šiandien ne nuotaikoje (=be nuotaikos, blogos nuotaikos). XVI a. rankraštį skaitėme originale (=skaitėme XVI a. rankraščio originalą). Kompaktinė plokštelė jau pardavime (=parduodama). Atliktas visų įmonių, esančių savivaldybės paval-dume (=pavaldžių savivaldybei), patikrinimas. Vanduo gali būti trijuose pavidaluose: kie-tame, skystame ir dujiniame (=trijų pavidalų: kieto, skysto ir dujinio). Mūsų įmonė tik kū-rimosi stadijoje (=kuriasi). Bažnyčia pastatyta gotikos stiliuje (=stiliumi). Komanda pilnoje sudėtyje (=visa). Išvyko 20 žmonių, tame tarpe/ skaičiuje (=tarp jų) ir direktorius. Šiomis dienomis žmonės gyvena labai greitame tempe (=greitu tempu). Išbandėme tolesnį planą įvairiuose variantuose (=įvairiais variantais) ir t. t.*
 - 4.3. Veiksma ar būsenos priešasčiai, pagrindui reikšti: *Neatsargaus vairavimo išdavoje (=dėl neatsargaus vairavimo) kyla daug eismo įvykių. Draugų įtakoje (=dėl draugų įtakos) jo elgesys pasikeitė. To pasėkoje (=dėl to, kaip to rezultatas) kilo gaisras. Šio vaisto poveikyje (=nuo šio vaisto) skausmas aprimsta. To rezultate (=dėl to, kaip to rezultatas) įvyko sprogi-mas. Sąryšyje su (=dėl, ryšium su (kanc. k.)) atleidimu iš darbo ir t. t.*
 - 4.4. Tikslui ir paskirčiai: *Šis įrankis naudojamas medienos apdirbime (=medienai apdirbti).*
 - 4.5. Polinksniams ir prielinksniams: *Laike dviejų valandų (=per dvi valandas) dokumentai bus paruošti. Viskas vyko vienos valandos bėgyje (=per vieną valandą). Pas gydytoją turite atvykti trijų dienų laikotarpyje (=trijų dienų laikotarpiu (kanc. k.), per tris dienas). Laike posėdžio (=per posėdį) prašyčiau nekalbėti ir t. t.*

4.6. Vietai reikšti, kai vartojamas abstraktus daiktavardis: *Jo stiprybė slypi tvirtame būde (=yra tvirtas būdas). Jėga slypi sugebėjime (=yra sugebėjimas) nusileisti. Pavyde slypi dalis kvailumo (=Pavydas visada slepia dalį kvailumo)* ir t. t.

4.7. Kiekiui ir išskirčiai reikšti: *Bendroje sumoje (=iš viso) išleista pusė turimų pinigų. Turiu galvoje visus, tame skaičiuje (=tarp jų, taip pat) ir jus* ir t. t.

4.8. Kai kuriais atvejais versto vietininko sakinyje visai nereikia: *Maironis – kunigas ir poetas viename asmenyje (=kunigas ir poetas). Rajono ribose (=Rajone) beveik nebėra kultūros namų, uždaromos ir mokyklos. Vaisiai ir daržovės savyje turi (=turi) daug vitaminų. Vandens sudėtyje (=vandenyje) rasta kenksmingų medžiagų* ir t. t.

LITERATŪRA

Kazlauskienė Asta, Rimkutė Erika, Bielinskienė Agnė. *Bendroji ir specialybės kalbos kultūra* (Vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams). 2011. Kaunas. 123–137; Labanasukienė Solvita. Būdingiausios sintaksės klaidos Pietų Aukštaitijos abiturientų rašiniuose. *Bendrinė kalba*, Nr. 88. 2015; LKG – *Lietuvių kalbos gramatika*. 1997. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas; Miliūnaitė Rita. (sud.) *Kalbos patarimai (S 1). Sintaksė: linksnių vartojimas*. 2003. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas; Murinienė Lina. Sintaksės norminimo klausimu. *Žmogus ir žodis*, T. 16, Nr. 1. 2014; Smetonienė Irena, Dambrauskaitė Brigita. Jono Jablonskio pėdomis: linksnių klaidos ir taisymo motyvai. *Kalbos kultūra*, Nr. 84. 2011; Šukys Jonas. *Lietuvių kalbos linksniai ir prielinksniai: vartoseną ir normas*. 1998. Kaunas: Šviesa.

Internetiniai ištekliai:

<http://www.vlkk.lt/aktualiausias-temos/didziosios-klaidos/linksniu-vartojimo>

UŽDUOTYS

I. Ką ir kaip taisytumėte šiuose sakiniuose (vardininkas ir kilmininkas). Prieš taisydami pastudijuokite Ritos Miliūnaitė sudarytą leidinį *Kalbos patarimai (S 1). Sintaksė: linksnių vartojimas*:

1. Kas tai reiškia? 2. Teisybė pasakius, mes nieko nežinojome. 3. Mano tėvas nebus čia rytoj. 4. Studentai ten menkai atstovaujami. 5. Pakenkta jau trečdalis šalies eglynų. 6. Mūsų parduotuvėje yra viskas. 7. Kada butuose bus šiltas vanduo? 8. Spauldoje vis dažniau pasirodo kritiniai straipsniai. 9. Čia randamas auksas. 10. Reikia elgtis kaip patriotai. 11. Mums nėra preteksto įtarinėti vieni kitus. 12. Pašaliniamis įėjimas draudžiamas. 13. Direktorius, rytoj ateiti negalėsiu. 14. Konferencijai buvo atvežti „Alna“ firmos kompiuteriai. 15. Penktadienio pavakarę Vilniuje Juodasis kelias gatvėje gyvenantis vyras pastebėjo, kad išlaužus lango rėmą, apiplėštas jo namas. 16. Tai arbata Nr. 1.

1. Jie priėjo tos pačios išvados. 2. Tu pasiekei visko, ko norėjai. 3. Nereikalausiu vadovybės neįmanomų dalykų. 4. Tokio tikslo vedini ir atvykome. 5. Turiu reikalo mieste. 6. Koncertai turėjo milžiniško pasisekimo. 7. Nepadaryk manęs nelaimingu. 8. Lakūno buvo nulūžusi koja. 9. Kava, sumalta kavos malimo mašinėlė, daug gardesnė. 10. Pirmą reikia nustatyti, kas yra pirmo būtinumo prekė. 11. Parduodamos šalto rūkymo dešros. 12. Tai truks gal valandą laiko. 13. Rašinys turi būti trijų puslapių apimties. 14. Jis neturtingas, priedo senas. 15. Egzaminas bus trisdešimto gruodžio. 16. Atlyginimas ten ne didesnis 500 eurų.

II. Ką ir kaip taisytumėte šiuose sakiniuose (naudininkas ir galininkas). Prieš taisydami pastudijuokite Ritos Miliūnaitė sudarytą leidinį *Kalbos patarimai (S 1)*. *Sintaksė: linksnų vartojimas:*

1. Nenustatyta neatitikimų sąskaitoms.
2. Rašinio įžanga neatitinka temai.
3. Tai atitinka tam tikram standartui.
4. Jo indėlis kultūrai buvo nepaprastai didelis.
5. Jis nekreipia dėmesio aprangai.
6. Nedarbas kursto nusikaltimams.
7. Ji buvo linkusi filologijai.
8. Vaikai dažnai panašūs seneliams.
9. Rinkėjai išreiškė pasipiktinimą tokiai jo pozicijai.
10. Gali būti svarstomas nepasitikėjimas ministru.
11. Mane draugai pastūmėjo nusikaltimui.
12. Klausia prisitaiko garso stiprumui.
13. Dabar turėtume sutelkti dėmesį naujam projektui.
14. Pasirodymas įvertintas penkiems balams.
15. Visi seniai žinojo, kad jis godus pinigams.
16. Paklausa ekologiškai produkcijai gerokai išaugo.
17. Visi žinojo jo potraukį narkotikams.
18. Skatino mane būti atidesniam kitiems.
19. Išsiųskite perlaidą nurodytai sumai.
20. Pateikė pasiūlymą darbui gerinti.
21. Projektą gražino papildymui.
22. Sudaryta darbo grupė privatizavimo klausimų sprendimui.
23. Darbuotojai renkasi posėdžiui.
24. Kur rasti prorektorius mokslo reikalams?
25. Tiek žinių šiai valandai.

1. Teko duoti kraują tyrimams.
2. Nelaužykite medelius.
3. Jis puikiai atstovauja rinkėjų interesus.
4. Norėčiau butą miesto centre.
5. Dūmai gali pakenkti sveikatai.
6. Ji įėjo nešina žvakę.
7. Motina pabučiavo vaiką į skruostą.
8. Išėjau parsivesti vaiką.
9. Šis vaistas labai tinka gydyti reumatą.
10. Skubiai reikia auklės prižiūrėti vaiką.
11. Pinigai skirti sumokėti skolą.
12. Komanda puikiai žaidė praėjusius metus.

III. Ką ir kaip taisytumėte šiuose sakiniuose (įnagininkas ir vietininkas). Prieš taisydami pastudijuokite Ritos Miliūnaitė sudarytą leidinį *Kalbos patarimai (S 1)*. *Sintaksė: linksnų vartojimas:*

1. Į baldais prigrūstą svetainę susirinko visa šeima.
2. Po to į akis papurškė dujomis.
3. Jogurtas praturtintas vitaminais ir kalciumu.
4. Mūsų apylinkės turtingos miškais.
5. Mokinys nėra blogas savo elgesiu.
6. Paskutinis jo romanas buvo didžiausias apimtimi.
7. Rašytojas jau buvo silpnas sveikata.
8. Savo turiniu būtines pasakos gana įvairios.
9. Buvo skundų pardavėjos darbu.
10. Ten žmonės labiau tiki Dievu.
11. Šį butą įregistravo tarnybiniu.
12. Tai Europos standartas perimtas Lietuvos standartu.
13. Labai apsidžiaugiau ta bėda nusikratęs.
14. Teritorija saugoma šunimis.
15. Mes esame šios komisijos nariais.
16. Tai turėtų būti paslaptimi.
17. Kiekvienas žmogus nori būti kūrėju.
18. Mokinys apsimetė sergančiu.
19. Šis procesas pasidarė nevaldomu.
20. Jis čia negalės jaustis laimingu.
21. Aktualiu lieka ir kitas klausimas.
22. Nedaryk manęs nelaiminga.
23. Nereikėjau tau apsimesti nieko nežinančia.
24. Tau reikėtų drąsesne būti.
25. Teko pasirodyti nemandagiais.
26. Jie dar kūdikiais išmirė.
27. Komisija gali priimti nepalankų sprendimą kandidato atžvilgiu.
28. Laimėtojai bus išaiškinti konkurso būdu.
29. Bendravome tik vertėjo pagalba.
30. Kiekybės požiūriu tauta sumažėjo.

1. Tai sukėlė mūmuse norą prieštarauti.
2. Jie įtariami vagystėje.
3. Dabar jis laisvas specialybės pasirinkime.
4. Avarijoje kaltas vairuotojas.
5. Pastebėta žymių nukrypimų psichikoje.
6. Dainavime labai svarbu tinkamai kvėpuoti.
7. Mes buvome auklėjami patriotinėje dvasioje.
8. Žodynas platinamas diskeliuose.
9. Eilėje atvejų sloga praeina per tris dienas.
10. Faktai esmėje pasitvirtino.
11. Šią sporto šaką pagrįdė mėgsta berniukai.
12. Reikalavimai įvykdyti pilnumoje.
13. Pirmoje eilėje aptarsime šį klausimą.
14. Tikrumoje jis gabus žmogus.
15. Darbai visumoje atliekami gerai.
16. Valstybė derybininkų asmenyje reguliuoja šiuos santykius.
17. Darbai vykdomi nustatytos programos rėmuose.

PRIELINKSNIAI

Prielinksnis yra tarnybinė kalbos dalis, ji eina su linksniu ir rodo jo ryšį su pagrindiniu junginio žodžiu. Junginys su prielinksniu yra trinaris: pagrindinis žodis, jungtis (prelinksnis) ir prijungiamasis žodis (linksnis). Iš sintaksės paskaitų ir seminarų jūs jau žinote, kad prielinksnius, kaip ir kitus jau aptartus kalbos dalykus, galima klasifikuoti įvairiai: pagal kilmę; pagal tai, su koku linksniu jie eina; pagal pasakymui suteikiamą reikšmę. Pastarasis atvejis šioje mokomojoje priemonėje yra svarbiausias. Dažniausiai linksniai su prielinksniais reiškia aplinkybes. Kadangi prielinksnių itin daug, remiamasi apytikre semantine klasifikacija:

1. Vietos aplinkybę reiškia kilmininkas su prielinksniais *ant, iš, ligi, tarp, aukščiau, greta, virš*, galininkas su prielinksniais *apie, aplink, palei, pas*, įnagininkas su prielinksniu *ties*.
2. Laiko aplinkybę reiškia laiką žyminčių daiktavardžių linksniai su prielinksniais: kilmininkas su prielinksniais *pirma, nuo, vidury*, galininkas su prielinksniais *į, per, prieš*, įnagininkas su prielinksniais *su, sulig*.
3. Priežasties aplinkybę reiškia kilmininkas su prielinksniais *dėl, nuo, iš*, galininkas su prielinksniu *per*.
4. Tikslas aplinkybę reiškia kilmininkas su prielinksniu *prie*, galininkas su prielinksniu *į*, įnagininkas su prielinksniu *su*.

Prielinksnių vartojimo klaidų atsiranda dėl kelių priežasčių (žr. Šukys, 1998, 54–57): 1. Pirmiausia bendrinėje kalboje gali būti nevertojamas pats prielinksnis, pvz., *apart* ir t. t.; 2. Kartais prielinksnis (dažniau polinksnis) pavartojamas ne toje vietoje, pvz., *Dėka draugų (=draugų dėka) įveikiau sunkumus*; 3. Prielinksnis gali būti pavartotas ne su tuo linksniu, pvz., *Eisiu pas draugų (=pas draugus)*; 4. Prielinksnis gali būti vartojamas skolinta reikšme arba pridedamas ten, kur jo visai nereikia. Tuomet pasirenkamas tinkamas prielinksnis arba jo visai atsisakoma, pvz., *Šiandien pavėlavau ant autobuso (=į autobusą)*. *Knygą pasiskolinau pas draugą (=iš draugo)*. *Visi atsiprašėme prieš kuratorių (=kuratoriaus)*.

1. Ant

1.1. Prielinksninės konstrukcijos reiškia:

1. Vietą: *Varna tupi ant stogo*.
2. Vietą su krypties aukštyn arba žemyn atspalviu: *Sūris iš varnos snapo nukrito ant žemės*.
3. Vietą su būdo atspalviu: *Supa, supa kūdikėlį motina ant rankų*.
4. Objektą su su veiksmažodžiais *pykti, niršti, bartis, rékti...*: *Aš nepykstu ant tavęs*.

1.2. Šis prielinksnis netinka:

1. Vietai, kai paviršiaus reikšmė neįmanoma; vidui, uždarai vietai reikšti, todėl čia renkama si vartoti vietininką: *Jis dirba statybose*. *Gatvėje nežaiskit* ir t. t.
2. Krypčiai, kai nei ji, nei paviršius neįmanomas; krypčiai į uždara ar apribotą vietą reikšti. Kryptis reiškiamą prielinksniu *į* ir galininku: *Einu į koncertą*. *Nespėjau į traukinį* ir t. t.
3. Laikui reikšti tinka ne *ant*, o kiti atitinkami prielinksniai arba linksniai: a) su tikslo ar vietos atspalviu: *Paskambinsiu devintą*; *Ar atvažiuosi per atostogas/ atostogauti/ atostogų/ kai bus atostogos*. b) laiko trukmei: *Aš tik minutę/ minutei užbėgau*. c) laiko tarpui: *Kiek kartų per dieną valgai*. d) laiko tarpui, per kurį mokama: *Per dieną uždirbu 20 litų*. e) laiko ribai su paskirties atspalviu: *Ar pasiūsit šventėms/ iki švenčių?*
4. Būdui reikšti taip pat tinka kiti prielinksniai ar atitinkami linksniai: a) kai neįmanoma paviršiaus reikšmė: *Dirbu dviem etatais*. b) būdai su priemonės atspalviu: *Kepti su alieju/ mi/ aliejuje*. c) būdai, kuriuo pažįstama, patiriama: *Iš akių matau, kad meluoja*. d) veiksmo atlikimo priemonei: *Groti pianinu*.

5. Kiekiui reikšti, dažniausias čia įnagininkas: *Apsirikau litu.*
6. Priežasčiai, nes ji reiškiami kitais prielinksniais ar konstrukcijomis: *Taip padarė iš keršto/ keršydamas. Išgėrė dėl drąsos/ kad būtų drąsiau.*
7. Tikslui reikšti tinka kilmininkas, kilmininkas su bendratimi, bendratis arba prielinksnio į konstrukcijos: *Kviečiame arbatos/ arbatos gerti. Išėiti į pensiją.*
8. Paskirčiai, kurios pagrindinė raiška yra naudininkas: *Algos užtenka tik duonai.*
9. Būviui ar būsenai reikšti vartojamas vardininkas, *ant* konstrukcija pasitaiko tik verstiniuose posakiuose: *Esu ant biuletenio (=Turiu nedarbingumo lapelį). Gyvenu ant kambario (=nuomoju kambarį).*
10. Požymio raiška reikalauja įnagininko, su kuo arba atitinkamo linksnio pagal kontekstą: *Bateliai (su) aukštais kulnais/ Aukštakulniai bateliai.*
11. Matmenims, dydžiui reikšti. Šiuo atveju vartojami pasakymai: *Mano kambarys du iš trijų metrų/ du ir trys metrai. Sirupo ir vandens santykis du ir trys/ du su trimis.*
12. Objektui su veiksmažodžiais *dalyti* (ką kam), *keisti* (ką į ką), *mainyti* (ką į ką), *mokytis* (kuo), *perjungti* (į ką), *pulti* (ką), *skystis* (kuo) ir t. t.
13. Objektui su būdvardžiais *apstus* (ko), *gabus* (kam), *godus* (ko), *šykštus* (ko), *turtingas* (ko) ir t. t.
14. Verstų posakių, kur prielinksni *ant* reikia keisti į vietininko konstrukciją, yra ir daugiau, pvz.: *Atsargiau ant posūkių (=posūkiuose). Šiandien taip sunku ant dūšios (=sieloje/ dvasioje). Gyvenimo tempas ant tiek (=toks/ tiek) greitas, kad sunku viską suspėti. Ant kiek (=kiek) visi suįžūlėjo. Sėdžiu ant dietos (=laikausi dietos). Atsisveikinu su jumis ant visados (=visam laikui) ir t. t.*

2. Apie

2.1. Prielinksninės konstrukcijos reiškia:

1. Apytikrę vietą: *Motina sukasi apie krosnį (netolima vieta). Apie Kupiškį kitaip šneka (apytikrė vieta).*
2. Apytikrį laiką: *Grišiu apie penktą.*
3. Apytikrį kiekį: *Uždirbu apie tūkstantį.*
4. Objektą: *Dainos apie Tėvynę. Pažyma apie šeimos sudėtį.*

2.2. Šis prielinksnis netinka:

1. Objektui reikšti su kai kuriais veiksmažodžiais: *domėtis* (kuo), *ginčytis* (dėl ko), *rodyti* (rodyti ką – gyvenimo kitimą), *rūpintis* (kuo), *skystis* (dėl ko), *supažindinti* (su kuo – su šio mokslininko veikla) ir t. t.
2. Požymiui reikšti su daiktavardžiais: *derybos*, *įstatymas*, *nutarimas*, *planas*, *projektas*, *sprendimas*, *sutartis* ir t. t.
3. Dokumentų antraštėse jų turinio bendrajai sričiai reikšti. Tokiu atveju vartojamas prielinksnis *dėl*: *Nutarimas dėl pavardžių rašymo asmens dokumentuose. Įsakymas dėl priemonių skyrimo.*

3. Aplink

3.1. Vartojamas prieveiksniškai: Geriau važiuokite aplink.

3.2. Šis prielinksnis netinka:

Vietai netoli objekto, apytikrei vietai reikšti, tokiais atvejais vartojamas *apie* ir galininkas: *Apie mus tokių žmonių nėra. Apie (priklausomai nuo konteksto – po/ priešais/ palei) langus vaikšto.*

4. Atgal

4.1. Vartojamas prieviksiškai: *Grįžkite atgal.*

4.2. Šis prielinksnis netinka su galininku arba vardininku polinksnio reikšme verstinėse konstrukcijose: *Kelias valandas atgal (=prieš kelias valandas) traukinių eismas atnaujintas.*

5. Dėka

5.1. Vartojamas kaip polinksnis: *Iš skolų išsikapsčiau tavo dėka.*

5.2. Šis polinksnis netinka:

1. Jeigu vartojamas kaip prielinksnis, tuomet keičiama jo vieta sakinyje: *Dėl tokių žmonių pastangų kaimas vis dar išlieka šviesuliu mūsų valstybėje.*
2. Priežasčiai, kai ją sukelia negyvas daiktas ar reiškinys. Šiuo atveju tinka *dėl ko*, prieviksmis, dalyvis, pusdalyvis ar padalyvis: *Dėl trinties juosta gali užsidegti. Atsitiktinai/ dėl atsitiktinumo didesnių nuostolių išvengta* ir t. t.
3. Būdai ir priemonei, kai sakinyje reikia įnagininko, o ne prielinksninės konstrukcijos: *Jis galėjo judėti tik su vežimėliu/ naudodamasis vežimėliu.*

6. Dėl

6.1. Prielinksninės konstrukcijos reiškia:

1. Priežastį: *Dėl ligos negalėjau ateiti.*
2. Tikslą: *Gyvenu tik dėl tavęs ir dėl vaikų.*
3. Požymį: *Diskusijos dėl pranešimo.*
4. Objektą (su kalbėjimo, emocinio reagavimo veiksmožodžiais): *Derėsimės dėl nuolaidų.*
5. Vartojamas bendrajai dokumentų turinio sričiai: *Nutarimas „Dėl moterų pavardžių darymo“.*

6.2. Šis prielinksnis netinka:

1. Paskirčiai su abstrakčiaisiais veiksmožodniais daiktavardžiais reikšti. Tuomet sakiniuose vartojama bendratis, naudininkas arba naudininkas su bendratimi: *Knygos rašomos skaityti/ kad jas skaityti. Nėra pinigų naujiems batams nusipirkti.*
2. Objektui ar požymiui su gydymo reikšmės žodžiais reikšti. Čia tinka prielinksnis *nuo*: *Skiepyti nuo tymų.*
3. Su kai kuriais veiksmožodžiais ir daiktavardžiais objektui ar požymiui reikšti. Tokiu atveju renkamas vartoti į ir galininką: *Į skundą nebuvo reaguota.*

7. Į

7.1. Prielinksninės konstrukcijos reiškia:

1. Kryptį: *Išvažiavo į miestą.*
2. Apytikrį laiką: *Į vakarą atšalo.*
3. Būdą (kai kalbama apie subūrimą, skaidymą, kai pasakoma, kas kaip daroma): *Sustojo į eilę. Dirbame petys į petį.*
4. Tikslą (krypčiai su tikslo atspalviu, kai yra slinkties arba siekimo veiksmožodis): *Skubu į susirinkimą.*
5. Požymį: *Pretendentai į prezidentus susitiko diskusijų laidoje.*
6. Objektą (su kreipimosi, atsiliepimo, panašumo žodžiais): *Kreiptis į direktorių. Sūnus panašus į tėvą.*

7.2. Šis prielinksnis netinka:

1. Laikui reikšti. Tokiais atvejais renkamasi *per* ir galininką: a) laiko tarpui, per kurį veiks-
mas kartojasi. *Vaistai geriami triskart per dieną*; b) laiko tarpui, už kurį mokama: *Galima
uždirbti apie dešimt tūkstančių per metus*.
2. Požymiui su daiktavardžiais, nevaldančiais į konstrukcijų: *Frakcijos nuostata dėl įstatymo
projekto*. Gyvename *ateities viltimi* ir t. t.
3. Objektui su kai kuriais veiksmažodžiais ir daiktavardžiais: *atsiliepti* (kam – pažangumui),
daryti įtaką (kam), *daryti poveikį* (kam), *įsimylėti* (ką), *nurodyti* (ką), *skirti dėmesį* (kam),
tikėti (ką/ kuo), *veikti* (ką), *žaisti* (ką); *poveikis* (kam), *įtaka* (kam) ir t. t.

8. Iki

8.1. Prielinksninės konstrukcijos reiškia:

1. Tam tikros erdvės ribą: *Medžiai linko iki žemės*.
2. Tam tikrą laiko ribą: *Ataskaitą pateikti iki gruodžio 31 dienos*.
3. Būdą (su kiekio atspalviu): *Išgerk iki dugno*.
4. Galutinę kiekio ribą: *Suskaičiuok iki šimto*.

8.2. Šis prielinksnis netinka vertiniuose būviui reikšti (beasmeniuse sakiniuose su neiginiu):
Jam dabar ne iki egzaminų (=ne egzaminai rūpi/ ne egzaminai galvoje).

9. Iš

9.1. Prielinksninės konstrukcijos reiškia:

1. Vietą, iš kurios prasideda veiksmas (kryptis iš vidaus į išorę): *Išėjo iš namų*.
2. Kilmės vietą: *Esu iš Plungės*.
3. Laiko pradžią: *Susidėk daiktus iš vakaro*.
4. Būdą ir požymį: *Iš akių matau, kad meluoja*.
5. Priežastį (vidinę): *Auditorija užė iš juoko*.
6. Medžiagą: *Striukė iš odos*.
7. Išskirtį: *Ji iš visų gražiausia*.
8. Objektą: *Pasiskolinau iš draugo*.

9.2. Šis prielinksnis netinka:

1. Priežastčiai su dingsties atspalviu reikšti. Čia tinka tik *dėl* ir kilmininkas: *Pavėlavau ne dėl
savo kaltės*.
2. Požymiui reikšti. Tam tinkamiausias yra kilmininkas: a) požymiui, susijusiam su data:
Kovo 6 dienos protokolas; b) požymiui, susijusiam su priklausymu arba rūšies ypatybe:
Dabar populiarūs lapuočių miškai.
3. Objektui su emocinio reagavimo veiksmažodžiais tinka tik įnagininkas: *Kaip galima nesi-
piktinti tokiu poelgiu*.
4. Verstiniuose posakiuose: *Sumokėti iš kalno (=iš anksto)*. *Trūksta supratimo ir iš studentų
pusės (=studentų supratimo)*.

10. Nuo

10.1. Prielinksninės konstrukcijos reiškia:

1. Vietą, nuo kurios prasideda veiksmas: *Atsiplešė nuo žemės*.
2. Būdą: a) kaip atlyginama: *Atlyginimas nuo pagamintos produkcijos*; b) nuo kokio atskai-
tos taško atliekamas veiksmas: *Atsakinėsime nuo trečio klausimo*.

3. Laiką, nuo kada prasideda veiksmas: *Skambinu pianinu nuo septynerių metų.*
4. Būsenos priežastį: *Medžiai linko nuo vėjo.*
5. Požymį: a) kai veiksmožodis valdo nuo konstrukcijas: *Draudimas nuo nelaimingų atsitikimų;* b) kai pasakoma daikto paskirtis: *Akiniai nuo saulės. Tabletės nuo kosulio.*
6. Objektą: *Atstok nuo manęs.*

10.2. Šis prielinksnis netinka:

1. Šalinamam objektui reikšti reikšti. Šiuo atveju konstrukcija yra šalinti *ką* nuo *ko* arba *ką iš ko*: *Valyti sniegą nuo gatvių/ gatvėse. Iš Vilniaus išvežti/ išrinkti šiukšles.*
2. Verstiniuose posakiuose: a) veiksmo atlikėjui reikšti (*Būsi nuo žmonių (=žmonių) pagerbtas. Taip mums nuo Dievo (=Dievo) paskirta;* požymiui, susijusiam su parengimo data, kiekiu, paskirtimi reikšti (*Sprendimas nuo kovo 1 d. (=Kovo 1 dienos sprendimas). Darbo neturi dešimt procentų nuo visų (=visų) darbingų žmonių. Dėžė nuo batų (=batų dėžė)*); c) laikui konstrukcijose *kartas nuo karto, laikas nuo laiko: Laikas nuo laiko (=kartais/ retkarčiais/ kai kada) turime vykti į Vilnių.*

11. Pas

11.1. Prielinksninės konstrukcijos reiškia:

1. Vietą, susijusią su gyvomis būtybėmis, jų būstais, teritorijomis: *Gyvenu pas tėvus. Pas mus yra laisvų vietų.*
2. Kryptį su tikslo atspalviu gyvų būtybių link: *Josiu pas mergelę.*
3. Požymį, susijusį su buvimo vieta: *Viešnagė pas senelius visiems patiko.*

11.2. Šis prielinksnis ne savo reikšmėmis vartojamas tik verstiniuose konstrukcijose:

1. Turėjimo, priklausymo, nuosavybės santykiams reikšti: *Pas mane nėra laiko (=Aš neturiu laiko). Pas ką yra klausimų (=Kas turi klausimų/ Kas nori paklausti). Pas ją gražūs plaukai (=Jos gražūs plaukai). Pas tave negerai parašyta (=Tu negerai parašei/ Tavo negerai parašyta)* ir t. t.
2. Gyvos būtybės patiriamam poveikiui reikšti: *Pas ją neišlaikė nervai (=Jos nervai neišlaikė)* ir t. t.
3. Gyvai būtybei pagal būseną ar priklausymo santykius reikšti: *Pas mane lengva gripo forma (=Man lengva gripo forma/ Aš sergu lengva gripo forma)* ir t. t.
4. Vietai ar krypti reikšti: *Ar direktorius pas save? Jis jau nuėjo pas save (=Ar direktorius savo kabinete? Jis jau nuėjo į savo kabinetą)* ir t. t.
5. Objektui su kreipimosi reikšmės veiksmoždžiais ir iš jų padarytais daiktavardžiais: *atsiprašyti (ko), klausti (ko/ ką), kreiptis (į ką), prašyti (ko), skųstis (kam), šauktis (ko), teirautis (ko)* ir t. t.
6. Objektui su gavimo, įsigijimo veiksmoždžiais ir iš jų padarytais daiktavardžiais: *gauti (ką iš ko), imti (iš ko ką), įsigyti (iš ko ką), nuomoti (ką iš ko), pirkti (ką iš ko), skolintis (ką iš ko), tarpininkauti (kam), vogti (ką iš ko)* ir t. t.

12. Per

12.1. Prielinksninės konstrukcijos reiškia:

1. Vietą, paprastai su būdo atspalviu, kai ji suvokiama kaip kliūtis, kaip ribotas plotas, kai judama nuo vieno daikto prie kito: *Eina per rugius. Girdžiu per sieną. Gausi per ausį. Eina per žmones šunis lodydamas.*
2. Laiką, kai nusakoma veiksmo trukmė, laikas už kurį mokama, per kurį kiek kartų kas daroma: *Padarysiu per mėnesį. Per gaisrą sudegė visa gatvė. Konsultuoju du kartus per savaitę.*

3. Atstumą: *Pasitrauk per du žingsnius.*
4. Veiksmo priežastį (paprastai nepageidaujamo veiksmo): *Per neatidumą privėliau straipsnyje klaidų. Per muses čia neužmigs.*
5. Būdą (sustabarėjusiuose posakiuose): *Meluoja per akis.*
6. Tarpininkavimą: *Susikalbame per vertėją.*
7. Priemonę su būdo atspalviu, kai daiktavardis konkretus: *Nukošti per marlę.*

12.2. Šis prielinksnis netinka:

1. Laikui, kuriam praėjus vyksta sakinio veiksmas, reikšti. Praėjusiam laikui tarpui reikšti šiuo atveju labiausiai tinka prielinksnio *po* konstrukcijos: *Po kokių metų jis visai atsisaga.*
2. Būdai reikšti, kai sakinyje reikalauja įnagininko: *Šie žodžiai rašomi su brūkšneliu.*

13. Po

13.1. Prielinksninės konstrukcijos reiškia:

1. Vietą: *Pasislėpėme po medžiu.*
2. Laiką: *Po pamokų eisime namo.*
3. Būdą: *Jie ėjo vienas po kito.*
4. Būvį, susijusį su sunykimu, sunaikinimu: *Dar kiek, ir būtų po manęs.*
5. Kiekį su būdo atspalviu: *Nuteisė abu po penkerius metus.*
6. Objektą, kai nusakomas paskirstymas lygiomis dalimis: *Duosiu po saldainį.*

13.2. Šis prielinksnis ne savo reikšmėmis vartojamas verstinėse konstrukcijose:

1. Veiksmo būdai reikšti: *Gyveno po rusais (=valdomi rusų). Gyveno po svetima (=su svetima) pavarde. Balsavimo biuleteniai išduodami po parašu (=pasirašytinai/ su parašu/ pagal parašą) ir t. t.*
2. Būviui reikšti: *Jį dvi savaites laikys po areštu (=areštuotą/ suimtą) ir t. t.*

14. Prie

14.1. Prielinksninės konstrukcijos reiškia:

1. Vietą: a) netoli ko kas yra, ar ko link judama: *Sėdžiu prie lango;* b) su draugės atspalviu: *Prie jo išmokau geležį kalti;* c) su būdo atspalviu: *Skaičiau prie žvakės;* d) su tikslo atspalviu: *Visi puolė prie saldumynų;* e) su objekto atspalviu: *Jis vasarą dirbo prie statybų.*
2. Laiką, kai artėjama prie kokio laiko tarpsnio, kai veiksmas vyksta minimo asmens aki-vaizdoje: *Laida ėjo prie pabaigos. Namą statėme dar prie tėvo.*
3. Požymį: *Mūsų žemė prie molio.*
4. Objektą: *Pririšo žirgą prie tvoros.*
5. Vartojamos sustabarėjusiuose posakiuose: *ne prie širdies; prie vietos; prie keturių akių ir t. t.*

14.2. Šis prielinksnis netinka:

1. Laikui ar sąlygai reikšti. Tokiu atveju renkama arba įnagininką, arba padalyvį, pusdalyvį, arba šalutinį sakinį: *Esant aukštai temperatūrai, reikia gulėti. Esant tokiam greičiui/ kai toks greitis avarijų neišvengsi.*
2. Tokia pati raiška tinka ir būdai bei nuolaidai reikšti: *Kokiomis aplinkybėmis/ Kokioms aplinkybėms esant tai atsitiko. Ir esant tuščioms lentynoms/ Nors lentynos tokios tuščios, dar buvo ką pirkti.*
3. Proporcijų santykiui reikšti. Čia tinka tik prielinksnis *į* ir galininkas arba sakinyje vartojamas žodis *santykis* ir atitinkami skaitvardžiai: *Pinigus keitė vieną į šimtą/ santykiu vienas ir šimtas/ santykiu vienas su šimtu.*

4. Objektui reikšti. Šiuo atveju norminiai pasakymai reiškiami naudininku, prielinksniu į ir galininku arba bendratimi: *Gabus technikai. Jis linkęs į tiksluosius mokslus. Jis gabus piešti.*

Verstiniuose posakiuose: *prie ko čia aš (=kuo aš čia dėtas); prie geriausių norų (=kad ir kaip norėčiau/ geriausių norų vedamas), prie progos (=progai pasitaikius/ esant progai), prie uždary durų (=už uždary durų/ slaptai/ buvo uždaras)* ir t. t.

15. Prieš

15.1. Prielinksninės konstrukcijos reškia:

1. Laiką: *Prieš kelerius metus.*
2. Objektą: a) kai pasakoma, į ką nukreiptas priešiškas veiksmas: *Protestai prieš valdžią;* b) akivaizdai, kurioje kas vyksta: *Visi lygūs prieš Dievą.*

15.2. Šis prielinksnis netinka:

1. Objektui ar požymiui reikšti, kai sakinyje būtina pasakyti, kas yra nuo ko: *Šampūnas nuo pleiskanų. Skiepai nuo tymų.*
Prielinksnis *prieš* sakinyje *Skiepai prieš tymus* suponuoja laiką – kad bus skiepijama dar iki epidemijos pradžios. Toks pasakymas yra norminis.
2. Objektui ar požymiui reikšti su kai kuriais žodžiais: *atsakyti (kam), atsiprašyti (ko), atsiskaityti (kam), atsispirti (kam), atviras (kam), įsipareigoti (kam), kaltas (kam), neapykanta (kam), pareiga (kam), poveikis (kam), pralaimėti (kam), prieštarauti (kam)* ir t. t.
3. Verstiniuose posakiuose kokybės santykiui reikšti: *Apklaustos rezultatas 50 prieš 50 (=50 ir 50/ 50 su 50)* ir t. t.

16. Pro

16.1. Prielinksninės konstrukcijos reškia:

1. Vietą, kai judama aplenkiant daiktą: *Važiuosime pro Ukmergę.*
2. Vietą, kai judama kiaurai: *Pro klevus mėnesiena žibėjo.*

16.2. Šis prielinksnis netinka:

1. Vietai, kai judama viduriu, o ne pro šalį reikšti. Tokiu atveju norima pasakyti per ką judama: *Iki sodybos važiuosime per didžiausią purvyną.*
2. Vietai, kai objektas nėra aplenkiamas reikšti. Norminė raiška tokia pat, kaip ir pirmuoju atveju: *Jis nelegaliai pervažiavo (per) sieną.*
3. Tarpinei priemonei reikšti reikšti. Čia taip pat norima pasakyti, per ką kas daroma: *Kalbės per radiją.*

17. Su

17.1. Prielinksninės konstrukcijos reškia:

1. Laiką: *Parėjau su tamsa.*
2. Būdą su priemonės atspalviu: *Atėjo į darbą su šlepetėmis.*
3. Perviršį: *Pripylė su kaupu.*
4. Tikslą: *Išeinu su reikalais.*
5. Veiksmo priemonę: *Dirba su cheminėmis medžiagomis.*
6. Draugės santykius: *Su varnomis eina miegoti.*
7. Požymį: *Moterys buvo su skarelėmis. Pokalbis su dėstytoju užtruko.*
8. Objektą su kai kuriais veiksmožodžiais ir būdvardžiais: *Ar atsisveikinau su broliu. Aš jau su mama lygus.*

17.2. Šis prielinksnis netinka:

1. Būdai reikšti. Tam labiausiai tinka dalyvis, pusdalyvis arba padalyvis: *Autobusas atvyks pavėlavęs/ vėluodamas. Parduodame tvorą ir pristatome į namus.*
2. Priežasčiai, susijusiai su liga, objektyviu pagrindu reikšti. Priežastis reiškiamą prielinksniu *dėl* ir kilmininku: *Savaitę gulėjau, sirgau gripu/ Savaitę sirgau gripu. Neatėjo į darbą dėl pateisinamos priežasties.*
3. Požymiui (vidiniam) reikšti. Šiam atvejui labiausiai tinka dalyvis, būdvardis, daiktavardžio kilmininkas: *Berniukas turėjo matematinį gabumą/ Berniukas buvo gabus matematikai. Parduodami geriau suplanuoti namai. Daugėja žmonių, turinčių aukštąjį išsilavinimą.*
4. Kai į požymį reiškiančią konstrukciją įeinantis daiktavardis nevaldo prielinksnio *su*: *Galima įžvelgti neatitikimų bendrajam įstatymui.*
5. Objektui su žodžiais: *atitikti (ką), analogiškas (kam), artimas (kam), giminiškas (kam), identišką (kam), panašus (į ką), statmenas (kam), tapatus (kam)* ir t. t.
6. Verstiniuose posakiuose priemonei (su kieno pagalba): *Tvarką galima atkurti su įstatymų pagalba (=įstatymais).*

18. Tarp

18.1. Prielinksninės konstrukcijos reiškia:

1. Vietą: a) tarp kelių objektų: *Tarp stalo ir spintos; b) kieno apsuptyje: Tarp miškų teka srauni upė; c) su draugės atspalviu: Ji buvo viena sesuo tarp dvylikos brolių.*
2. Laiką, apribotą dviejų momentų: *Grįšiu tarp pietų ir vakarienės.*
3. Kiekį, apribotą dviejų skaičių: *Šuniukų vada svyruoja tarp 6 ir 12.*
4. Objektą: *Tarp dviejų šalių prasidėjo derybos.*

18.2. Šis prielinksnis netinka objektui reikšti su žodžiais: *rinktis* (iš ko), *skirstyti* (kam), *skirtis* (iš ko) ir t. t.

19. Ties

19.1. Prielinksninės konstrukcijos reiškia vietą: a) prie kurios, šalia kurios kas yra arba vyksta: *Nemuno vingis ties Birštonu; b) virš kurios kas yra, vyksta: Ties medžių viršūnėmis ratus suko sakalas.*

19.2. Šis prielinksnis netinka objektui reikšti, nurodant veiksmo pobūdį, kai sakinyje reikia konstrukcijų *prie ko* ir *dėl ko*: *Tuo klausimu/ Dėl to klausimo reiktų surengti klausymus.*

20. Už

20.1. Prielinksninės konstrukcijos reiškia:

1. Vietą: *Eglė auga už namo.*
2. Būdą su objekto atspalviu: *Čiupo ją už rankos.*
3. Pavadavimą: *Iškalbsiu už tave.*
4. Lyginimą: *Ji vyresnė už mane.*
5. Objektą: *Eglė išteko už žalčio. Dirbame už pavalgymą. Už taisyklių nesilaikymą gresia baudos. Miegas už medų saldusnis.*

20.2. Šis prielinksnis netinka:

1. Priežasčiai ar objektui su priežasties atspalviu reikšti. Jai reikšti labiausiai tinka prielinksnis *dėl* ir kilmininkas: *Kas kaltas dėl masinių neramumų? Ne dėl garbės taip padariau.*

2. Objektui su priežasties atspalviu. Tam tinkamiausias įnagininkas arba prielinksnis *dėl* ir kilmininkas: *Džiaugiuosi savo seserimi/ dėl savo sesers. Mums gėda dėl taveš. Jaudinausi dėl tėvo.*
3. Požymiui, susijusiam su kokio dalyko tipu, paskirtimi. Čia tinka tik nusakomasis kilmininkas: *Vyko gražiausios sodybos konkursas.*
4. Požymiui, susijusiam su tam tikru kiekiu, dydžiu, ypač posakiuose kur susidaro dviprasmybė. Tokiu atveju vartojamas kilmininkas: *Šioms statyboms žadama suteikti milijono eurų kreditą.*
5. Verstiniuose posakiuose: *Nesėsk už vairo (=prie vairo) išgėręs. Už šį mėnesį (=šį mėnesį) negavome pelno. Rezoliuciją siūlysimė/ laikysimė už įstatymo pagrindą (=pagrindu/ kaip pagrindą). Už komandą (kai nėra pavadavimo) (=Komandoje) startavo/ žaidė du jaunieji „Žalgirio“ krepšininkai.*

21. Virš

21.1. Prielinksninės konstrukcijos reiškia vietą: a) aukščiau kurios kas yra arba vyksta: *Aitvaras pleveno virš medžių;* b) su ribos ir kartu lyginimo atspalviu: *Purvo buvo virš kelių.*

21.2. Vis dar tebediskutuojama, ar šis prielinksnis tinka perviršiui reikšti: *Sveria virš kilogramo ar Sveria daugiau kaip/ per kilogramą; Užtruksiu virš valandos ar Užtruksiu ilgiau kaip valandą; Perskaičiau tris knygas virš programos ar Perskaičiau tris knygas daugiau, negu nurodyta programoje* (žr. naujausią požiūrį: Vaičiakauskienė Sonata. Prielinksnio virš kodifikacijos ir realiosios vartosenos santykis. Lietuvių kalba, Nr. 8. 2014).

LITERATŪRA

Kazlauskienė Asta, Rimkutė Erika, Bielinskienė Agnė. *Bendroji ir specialybės kalbos kultūra* (Vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams). 2011. Kaunas. 137–150; Miliūnaitė Rita. (sud.) *Kalbos patarimai (S 2). Sintaksė: Prielinksnių ir polinksnių vartojimas*. 2003. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas; Šukys Jonas. *Lietuvių kalbos linksniai ir prielinksniai: vartoseną ir normas*. 1998. Kaunas: Šviesa; Vaičiakauskienė Sonata. Prielinksnio virš kodifikacijos ir realiosios vartosenos santykis. *Lietuvių kalba*, Nr. 8. 2014; Vladarskienė Rasuolė. Prielinksnio dėl konstrukcijos administracinėje lietuvių kalboje. *Bendrinė kalba*, Nr. 87. 2014.

Internetiniai ištekliai:

<http://www.vlkk.lt/aktualiausias-temos/didziosios-klaidos/prielinksniu-vartojimo>

<http://www.vlkk.lt/konsultacijos/73-ant>

UŽDUOTYS

- I. Ką ir kaip taisytumėte šiuose sakiniuose. Prieš taisydami pastudijuokite Ritos Miliūnaitė sudarytą leidinį *Kalbos patarimai (S 2). Sintaksė: Prielinksnių ir polinksnių vartojimas*:
 1. Jau pusę metų jis gyvena ant buto. 2. Ant pirmo autobuso jau pavėlavau, dabar eisiu ant antro.
 3. Mano pusbrolis dirba ant traktoriaus. 4. Pirkau butą ant išsimokėjimo. 5. Jis viską darė ant juoko. 6. Jis gabus ant matematikos. 7. Naują vakciną išbandė ant gyvuliukų. 8. Sūnus mokosi ant inžinieriaus. 9. Visus pinigus išleidžia ant drabužių. 10. Ji vaikšto tik ant aukštų kulniukų. 11. Šiuo metu esu ant biuletenio. 12. Reikia pridėti tris nuotraukas 3 ant 6. 13. Ant dienų vėl būsiu Kau-

ne. 14. Ant visų tokio palikimo neišskirstysi. 15. Kviečiu rytoj ant cepelinų. 16. Įsidėk pinigų ant kelionės. 17. Apie tai liudija likusios gyvenvietės. 18. Apie žodžių darybą mokėtės pernai. 19. Tik vakare prisiminiau apie paliktus daiktus. 20. Nesuprantu, apie ką ginčijatės. 21. Vyriausybė ieškos papildomų lėšų dėl biudžeto vykdymo. 22. Tokių rezultatų pasiekėme tik didelių pastangų dėka. 23. Dėka draugų greitai išsikapstėme iš tos nelaimės. 24. Kelionių aistra gali ir pražudyti – kai kada išsigelbėti keliautojams pavyksta tik neįtikėtinos ištvermės ir sėkmės dėka. 25. Šiurpią avariją padaręs ir tik laimingo atsitiktinumo dėka gyvas likęs šokėjas Arturas Bajoras avariją padarė girtutėlis. 26. Blogas paskaitų lankymas atsiliepia į bendrą pažangumą. 27. Visos kaip viena įsimylėjo į naują. 28. Komisija nurodė į keletą darbo trūkumų. 29. Nenoriu žaisti į karą, geriau žaidžiam į policininkus. 30. Šiuos vaistus gerk du kartus į dieną. 31. Prieš sesiją studentams ne iki poilsio. 32. Reikia patikrinti visus pavedimus iš kovo mėnesio. 33. Pienas iš užkrėstų karvių gerti netinka.

II. Ką ir kaip taisytumėte šiuose sakiniuose. Prieš taisydami pastudijuokite Ritos Miliūnaitė sudarytą leidinį *Kalbos patarimai (S 2)*. Sintaksė: *Prielinksnių ir polinksnių vartojimas*:

1. Konferencijoje dalyvavo ir keli atstovai nuo Lietuvos. 2. Valyti gatves nuo sniego tikrai nelengvas darbas. 3. Pinigus gausite tik pagal pasą. 4. Įeiti galima tik pagal kvietimus. 5. Jis išsiskiria iš kitų pagal elgesį. 6. Pagal išsilavinimą – jis humanitaras. 7. Pagal mane, viską reikėtų daryti kitaip. 8. Pas mane nuolatinis bilietas. 9. Pas ką yra klausimų. 10. Pas jį silpna klausia. 11. Šiandien pas jį prasta nuotaika. 12. Iš kur pas jį tiek kantrybės. 13. Pas ką gavai tuos konspektus. 14. Jei susirgai, kreipkis pas gydytoją. 15. Tuščių blankų reikalaukite pas sekretorę. 16. Per lyrinio herojaus išgyvenimus parodomas niūrus miesto gyvenimas. 17. Per langą priskrido mūsų. 18. Dokumentai išduodami tik po parašu. 19. Ir mūsų kartais plaukioja ne po Lietuvos vėliava. 20. Prie gripo epidemijos geriau vengti žmonių susibūrimo. 21. Užsukiu prie progos. 22. Neskaityk prie elektros šviesos. 23. Talonai į litus buvo keičiami šimtas prie vieno. 24. Prie galerijos veikia jaunųjų dailininkų studija. 25. Teks atsiprašyti prieš visą tautą. 26. Partijos tik tada galės būti sveiko politinio gyvenimo pagrindas, kai suvoks atsakomybę prieš tautą, piliečius ir valstybę. 27. Vakcina prieš erkinį encefalitą. 28. Daugelis mūsų augalų atsparūs prieš sausras. 29. Mano kaimyną rodo pro televizorių. 30. Didžioji visuomenės dalis yra su viduriniu išsilavinimu. 31. Pirksiu butą su keturiais kambariais. 32. Ir nežinia, kas su juo atsitiko. 33. Jis labai panašus su seserimi. 34. Mūsų kariai išsirikiavo greta su svečiais. 35. Rezoliuciją siūloma imti už pagrindą. 36. Bendrovė patyrė nuostolių už 1000 litų. 37. Dar neturime ataskaitų už ketvirtą ketvirtį. 38. Vėl keičiami tarifai už šiltą vandenį ir elektrą. 39. Jis žaidė už savo rajono komandą. 40. Virš išdėstytos mintys neatitinka tikrovės. 41. Šiandien Lietuvoje gyvena virš X žmonių. 42. Tai virš mano jėgų.

DALYVIAI, PUSDALYVIAI, PADALYVIAI IR KITOS SINTAKSINĖS KONSTRUKCIJOS. SAKINIŲ JUNGIMAS

Vadinamosios sintaksės klaidos iš tiesų yra logikos klaidos. Alogiškas ypač ryškus stebint dalyvinių, pUSDalyvinių, padalyvinių ir kitų konstrukcijų nenorminę vartoseną bei nenorminius sakinių jungimo variantus. Remdamiesi logikos dėsniais, iš vienu teiginių išvedame kitus teiginius. Jeigu taip neišeina, vadinasi, sakinyje kažkas yra negerai.

Dalyvis

Apie dalyvius jau kalbėta šios priemonės morfologijos dalyje. Čia bus kalbama apie dalyvio norminę vartojimą ne kaip atsietos nuo sakinio formos, o būtent jo veikimą sakinyje.

Veikiamaisiais dalyviais reiškiamas veiksmas ar būvis: a) kai dalyvis įeina į tarinį ar tarinį pažyminį: *Sesuo apsimetė mieganti*; b) būtojo laiko dalyviais reiškiamas šalutinis veiksmas, vykęs anksčiau

už tarinio veiksmą: *Pamatęs svetimus, šuo nubėgo pas šeimininką*; c) požymis: *Grižtančio jo laukė pasiilgę augintiniai*.

Neveikiamaisiais dalyviais reiškiamas:

1. Veiksmas arba būvis: a) kai dalyvis įeina į tarinį ar tarininį pažyminį: *Jis buvo žinomas ne tik Lietuvoje*; b) būtojo laiko dalyviais reiškiamas šalutinis veiksmas, vykęs anksčiau už tarinio veiksmą: *Baimės apimta stirna šoko į vandenį*.
2. Požymis: *Vėjo pajudintas sujuda lapas*.

Dalyvis netinka:

1. Šalutiniam veiksmui, vykstančiam lygia greta su pagrindiniu, reikšti. Tokiu atveju tinka tik pusdalyvis: *Kasdamas šulinį nesilaikė saugos reikalavimų*.
2. Veiksmui, vykstančiam vėliau už pagrindinį, reikšti. Šiuo atveju veiksmai eina nuosekliai, todėl vartojamas jungtukas *ir* bei būtojo laiko asmenuojamoji forma: *Saulė pakilo ir apšvietė visą palaukę. Šalį užpuolė priešai ir ėmė griauti ant piliakalnių pastatytas pilis*.
3. Būtojo laiko dalyvis pastoviai daikto ypatybei, kylančiai iš veiksmo, vienalaikio su tarinio veiksmu reikšti. Čia reikia esamojo laiko dalyvio: *Ant suoliuko sėdintis vyras neramiai sekė žaidžiančius vaikus*.

Padalyvis

Padalyviais reiškiamas:

1. Šalutinis veiksmas: *Lietui lyjant aš ėjau namo. Norint sužinoti, kas nutiko veikėjui, reikės perskaityti visą knygą*.
2. Veiksmo turinys: *Girdžiu traškant sausas šakas*.
3. Noras, pageidavimas: *Kur gavus vandens atsigerti?*
4. Įterpiniai: *tiesą sakant; kitaip sakant; viena vertus; antra vertus; išskyrus* ir t. t.
5. Sakiniuose vartojami suprieveiksmėję padalyviai: *netrukus, nelyginant, prireikus, verkiant, bematant* ir t. t.

Padalyvis netinka:

1. Esamojo laiko padalyvis to paties veikėjo šalutiniam veiksmui reikšti. Jį rodo pusdalyvis: *Atsižvelgdamas į tai, kas pasakyta, formuluoju užduotį. Pirkdami maisto prekę, visada tikrinkite jos galiojimo laiką*.
2. Būtojo laiko padalyvis to paties veikėjo šalutiniam veiksmui reikšti. Šiuo atveju tinka būtojo laiko veikiamasis dalyvis: *Pažvelgę į abi nuotraukas, pamatysime ryškų skirtumą*.
3. Tikslui reikšti su jungtukais *kad, idant*. Tokiai raiškai norminė yra tariamoji nuosaka ir negiminė forma: *Kad būtų išvengta nuostolių, reikia sukurti realią strategiją*.
4. Būtojo laiko padalyvis su jungtuku *jei(gu)* sąlygai reikšti. Norminėje raiškoje šalia jungtuko visada yra asmenuojamoji veiksmožodžio forma: *Jeigu nuspręsimė dalyvauti iškyloje, reikia pasigaminti užkandžių*.
5. Verstinuose posakiuose nuolaidai reikšti su konstrukcija *vietoj to, kad*: *Vietoj to, kad pasimokius (=Užuot pasimokęs), čiupo dviratį ir išrūko su draugais į stadioną*.

PUSDALYVIS

PUSDALYVIAIS reiškiamas to paties veikėjo veiksmas, vykstantis lygia greta su pagrindiniu veiksmu:

- a) pusdalyvio veiksmas ir pagrindinis veiksmas nelemia vienas kito ir rodo veiksmo laiką ar būdą: *Valgydamas skaičiau knygą*; b) pusdalyvio veiksmas rodo veiksmo tikslą, priežastį, sąlygą ar nuolaidą, tačiau veiksmų lygiagretumas išlieka: *Turi dirbti kad ir negalėdamas*.

Pusdalyvis netinka, kai pagrindinis ir šalutinis veiksmas vyksta skirtingu laiku arba. Tokiame sakinyje būtina asmenuojamoji forma: *Pasirašėme sutartį ir atspausdinome ją dviem egzemplioriais.*

Jeigu sakinyje yra to paties veikėjo šalutinis veiksmas, jis reiškiamas dalyviu: *Gauja prisiplėšę turto nužudžiusi daug nekaltų žmonių.*

Sakinių sujungimas

1. Dažnai kyla klausimų, kuriais atvejais vartoti jungtuką *kad*, o kuriais *jog*. Neretai šie jungtukai vartojami sinonimiškai ir iš tiesų gali pakeisti vienas kitą, tačiau tikslo šalutiniams sakiniams jungti vartojamas ne *jog*, bet *kad* pvz.: *Įsigijau šunį, kad saugotų namus.*
2. Porinis jungtukas *jei(gu) ...*, *tai* vartojamas sąlygai reikšti (*Jeigu nenorėsi, tai ir nematysi*), tačiau priešinimui jis netinka, todėl sakinių konstruojame visiškai kitaip: *Anksčiau miesto centrą pasiekdavome per dvidešimt minučių, o dabar užtrunkame beveik valandą.*
3. Jungtukas *kai* nevartojamas dviem veiksams gretinti, čia tinka sujungiamasis jungtukas *o*: *Mes daug siūlėme, o opozicija tuo metu nieko nenuveikė.*
4. Jungtukas *kuris* netinka ypatybei, kuri kyla iš veiksmo, vykstančio vėliau už pagrindinį, reikšti. Tokiu atveju renkama pabrėžimą *o šis, o tas*: *Užpuolikas sumušė gatvę eįsį žmogų, o šis dabar gydomas ligoninėje.*
5. Samplaika *o tai* netinka priežastiai reikšti. Tokiems atvejams yra jungtukas *nes*: *Pasiimk skėtį, nes sušlapsi.*
6. Pridūrimui netinka samplaika *o taip pat*, nes jungtuku *o* labiau linkstama reikšti priešinimą, *taip pat* – jungti vienuolius dalykus. Šiuo atveju renkama *taip pat, be to* arba *ir*: *Mes vykome į Palangą, taip pat/ ir nusprendėme užsukti ir į Klaipėdą.*
7. Dalelytė *gi*, jungiant sakinių dėmenis, nevartojama priešinimui reikšti. Vietoj jos vartojami priešinimą perteikiantys jungtukai *o, bet, tačiau*: *Rimas bandė mus apginti, o mes tik tylėjome.*

Kaip atskirą grupę verta išskirti aiškius vertalus (aukščiau minėtieji kai kurie atvejai normintųjų *taip pat* kartais laikomi vertalais). Apie juos užsiminta, šiek tiek taisyta užduotyse per leksikos seminarus, tačiau sintaksiniai vertalai reikalauja atskiro dėmesio, nes tebekeliauja iš vieno teksto į kitą:

1. Kai nėra neigimo, lietuvių kalboje nevartojami ir neigimo veiksmažodžiai: *Kur tik nepažvelgsi (=kur tik pažvelgsi), visur pilna drugelių.*
2. Su jungtukais *kad jei(gu)* ir *idant* bendratis ir padalyvis, apie kurį ką tik kalbėta, netinka sąlygai ar nuolaidai reikšti: *Kad pamatyti (=Kad pamatytum) avį, į zoologijos sodą dar nereikia eiti. Jeigu tikėti (=jeigu tikėtume) premjeru, mes gyvename labai gerai. Posėdžio pirmininkas įsijungė mikrofoną, idant pranešti (=idant/ kad praneštų) apie pertrauką.*
3. Samplaika *vietoj to, kad* su bendratimi (ir, kaip rašyta, su padalyviu) lietuvių kalboje nevartojama nuolaidai reikšti. Tam yra savas jungtukas *užuot*: *Vietoj to, kad skaityti (=užuot skaitęs), jis žaidė kompiuteriu.*
4. Įterpiniu neretai pavartojama samplaika *kaip ne kaip*. Jos vietoje tinka lietuviškas atitikmuo *šiaip ar taip*: *Kaip ne kaip (=šiaip ar taip), jis vis dėlto žinomas žmogus.*
5. Vertalas *ne tai ... ne tai* lietuvių kalboje netinka netikrumui, spėliojimui reikšti. Lietuviškos raiškos formų yra ne viena: Šiandien oro nesuprasi: *ne tai sninga, ne tai lyja (= ar sninga, ar lyja/ lyg ir sninga, lyg ir lyja/ nei sninga, nei lyja)*
6. Padariniui ar išvadai reikšti netinka vertalas *taip kad*. Lietuvių kalboje jis turi atitikmenis *tad, taigi, todėl*: *Taip kad (=taigi/ tad) išvada visai neaiški ir suvelta.*
7. Vertalas *tuo pačiu* lietuvių kalboje turi atitikmenis *drauge, kartu*: *Sutaupysime kelias valandas, tuo pačiu (=kartu/ drauge) ir pinigų.*
8. Vertalas *kaip ne keista* netinka nuolaidai reikšti, be to, pavartojamas neigiama forma, nors sakinyje ir nėra neigimo: *Kaip ne keista (=keista/ nors ir labai keista), teisėjas taškų neįskaitė.*

9. Samplaika *o tai* netinka priešasčiai reikšti. Jos vietoje vartojamas jungtukas *nes*: *Reikia važiuoti o tai (=nes) jau vėlu.*
10. Tokie vertalai kaip *kas liečia, kas link* keičiami prielinksniu *dėl/ o dėl*: *Kas liečia mano sveikatą (=o dėl mano sveikatos/ kalbant apie mano sveikatą), tai ji puiki. Kas link darbo (=o dėl darbo/ kalbant apie darbą), tai jis man nepatinka.* Geras redaktorius parašytų ar pasakytų dar paprasčiau: *Mano sveikata puiki. Darbas man nepatinka.*

LITERATŪRA

Kazlauskienė Asta, Rimkutė Erika, Bielinskienė Agnė. *Bendroji ir specialybės kalbos kultūra* (Vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams). 2011. Kaunas. 151–157; Miliūnaitė Rita. (sud.) *Kalbos patarimai (S 3). Sintaksė: Įvairūs dalykai*. 2003. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Internetiniai ištekliai:

<http://www.vlkk.lt/aktualiausiasios-temos/didziosios-klaidos/sakinio-daliu-ir-sakiniu-jungimo>

<http://www.vlkk.lt/konsultacijos>

UŽDUOTYS

- I. Ką ir kaip taisytumėte šiuose sakiniuose. Prieš taisydami pastudijuokite Ritos Miliūnaitė sudarytą leidinį *Kalbos patarimai (S 3)*. *Sintaksė: Įvairūs dalykai*:
1. Mūsų darbe tenkintis pasiektu negalima.
 2. Darbo išvados remiasi išdėstytu.
 3. Kad priimti galutinį sprendimą, reikia dar pasikonsultuoti su specialistais.
 4. Vaikas nuskubėjo į mokyklą, idant pranešti draugams gerą naujieną.
 5. Jeigu tiesą sakyti, tikrai jis buvo nekaltas.
 6. Kad neatsilikus, reikia ne tik žiūrėti į kitus, bet ir patiems kurti.
 7. Jeigu tikėti horoskopu, šiandien man prasta diena.
 8. Jeigu apskaičiavus nuostolius, išaiškėtų tikroji įmonės padėtis.
 9. Mums nepakelti šios naštos.
 10. Jis, kaip nekeista, liko įvykių nuošalyje.
 11. Kaip ten nebūtų, reikia važiuoti.
 12. Nepasakyčiau, kad pasibaigęs festivalis sudrebtųjų Vilnių.
 13. Jei pernai kas būtų pasakęs, kad mano dainos skambės per radiją, nepatikėčiau.
 14. Kaip kirčiuojasi šierieveiksmiai.
 15. Savaitės pabaigoje nusimato atšalimas.
 16. Šiame žodyje nosinė nesirašo.
 17. Priebalsiai minkštai tariasi.
 18. Čia draudžiantįjį kelio ženklą pastatė tik vakar.
 19. Vaikams svaiginantys gėrimai neparduodami.
 20. Gydančiasis žoleles daug sveikiau gerti negu tą chemiją.
 21. Dainininkė pademonstravo savo gražų balsą padainavusi populiarių arijų.
 22. Daugelis paauglių pirmą kartą paragavo alkoholio išgėrę šampano.
 23. Moteris parodė pirštu į vyriškį, sėdėjusį pirmoje eilėje.
 24. Šilutės policija aiškinasi aplinkybes nelaimės, per kurią traukinys suvažinėjo ant bėgių gulėjusį vyrą.
 25. Ligoninėje gulėjusi moteris rado saviškių išvogtą butą.
 26. šlaužus duris, vagys išnešė įvairios patalynės.
 27. Ligonis skundžiasi apsunkintu rijimu.
 28. Nukentėjusiojo vyzdziai išplėsti.
 29. Jam nustatytas padidintas kraujospūdis.
 30. Įsilauždami į butą vagys išnešė daug brangių daiktų.
 31. Policininkai sulaukė vagis, juos nuveždami į nuovadą.
 32. Poetas nusižudė šokdamas pro langą.
 33. Studentams skrodžiant lavonus jie kartais neišveria ir pabėga.
 34. Pažvelgus į nuotraukas pastebime daug panašių broožų.
 35. Klausantis jų kalbų pamaniau, kad mano mintys – gryna utopija.
 36. Einant gatve ji išsinarino koją.
 37. Šitai suvokus eilėraštį, jis tampa visiškai aiškus.
 38. Kambariai, juos iškuopus, atrodė pakenčiami.
 39. Parašė knygą ir rėmėjams padedant išleido.
 40. Kas liečia jų pasiūlymus, tai susitarsime.
 41. Kas dėl išsilavinimo, jis baigė universitetą.
 42. Kas link mokslų, mano pusbrolis visai nesidomi.
 43. Kai dėl išvykos, ji vis atidėliojama.
 44. Ta jo dukra palyginus gera mokinė.
 45. Tada nebuvo aišku, gi dabar paaiškėtų.
 46. Jis vienas mušė, gi mes tik žiūrėjome.

47. Jeigu vestibulyje visi triukšmavo ir šnekėjosi, tai suėję į salę pritilo. 48. Jeigu Utenoje lyja, tai Vilniuje šviečia saulė. 49. Jei Irma iš laidos buvo išvesdinta, tai Jurijus pats pašoko nuo savo kėdės ir paliko studiją. 50. Vietoj to, kad dirbti, visi išėjo žvejoti. 51. Stebuklai Vilniuje: vietoj to, kad nugriautų nelegalius statinius, pastatė ir pirtį. 52. Juk kokie mes žurnalistai, jeigu vietoje to, kad ieškotume tiesos ir padėtume ją atskleisti, esame patys „juodosios“ buhalterijos dalis? 53. Vaikai tylėjo pasislėpę, tuo tarpu kai mes jų visur ieškojome. 54. Tais laikais visi bijojo ir išsižioti, jog jį apgintų. 55. Visos paraiškos, o taip pat projektai bus svarstomi artimiausiame tarybos posėdyje.

Vietoj pabaigos

Kalba nuolat kinta kartu su gyvenimu, kontaktuoja su kitomis kalbomis, todėl čia aprašyti nenorminiai atvejai nėra baigtinis sąrašas. Laikui bėgant vieni nenorminiai variantai taps nebeaktualūs, nes pasikeis visuomenės požiūris į standartinę kalbą ir jos kokybę, jų vietoje atsiras naujų. Norminimas – tai procesas, ne vienkartinis sprendimas.

Tikriausiai pasikeis ir samprata, kas yra taisyklingumas, tačiau standartas vis dėlto išliks, nes tvarka turi būti visur, jeigu norime darnos. Panašiai apie ateinančių kartų požiūrį į taisyklingumą, normą ir standartą kalba ir profesorius Vitalijus Kostomarovas: „Aš manau, kad bus kitoks taisyklingumas. Koks? Aš nežinau. Tikiuosi, kad negyvensiu iki to laiko, kai piras taps taisyklingumo etalonu. Norma išnyks. Daugiausia, kas liks, – pavyzdys. Pavyzdys būtinas, nes antraip kalboje žus bendravimo kokybė.“ (žr. interviu su profesoriumi Kostomarovu: <https://www.pravmir.ru/filolog-vitaliy-kostomarov-norma-yazyika-skoro-pogibnet/?fbclid=IwAR0umazvzEj6rwwgXOqH6DxXFH3aw9at15gxQxLapfSM37vs2BZdjtNVsdI>)

Smetonienė, Irena

Kalbos normos praktika: mokomoji knyga. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019. – 48 p.

ISBN 978-609-07-0279-6

Šios knygos tikslas – pažiūrėti į normos mokymą kiek kitaip: akcentuojama ne pati klaida (išskyrus kai kurias leksikos klaidas), o parodoma, kokia turi būti norminė vartosena, ji paremiama glausta teorija. Netaisyklingi kalbos vartosenos atvejai pateikiami tik užduotyse. Taip norėta išvengti besaikio klaidų akcentavimo ir, kartais, pačių klaidų mokymo. Knyga skirta būsiesiems lietuvių kalbos specialistams, jau išmanantiems kalbos sistemos dalykus, tačiau tinka ir kitų specialybių studentams, besimokantiems specialybės kalbos arba kalbos kultūros.

Dizainerė Jurga Tėvelienė
Maketuotoja Nijolė Bukantienė

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius
info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt

3,55 aut. l.